

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҚИШЛОҚ ВА
СУВ ХЎЖАЛИГИ ВАЗИРЛИГИ**

**ЎЗБЕКИСТОН ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ
ИЛМИЙ ИШЛАБ-ЧИҚАРИШ МАРКАЗИ**

**АКАДЕМИК МАХМУД МИРЗАЕВ НОМЛИ БОҒДОРЧИЛИК,
УЗУМЧИЛИК ВА ВИНОЧИЛИК ИЛМИЙ-ТЕКШИРИШ ИНСТИТУТИ**

ИНТЕНСИВ БОҒ ВА ТОКЗОРЛАРДА ҲОСИЛДОРЛИКНИ ОШИРИШ БЎЙИЧА ТАВСИЯНОМА

ТОШКЕНТ – 2015

Ушбу тавсиялар барпо қилинаётган ҳамда етиштирилаётган мева ва узум навларининг биологик хусусиятларини инобатга олган ҳолда сув ҳамда бошқа ресурслардан самарали фойдаланишни таъминловчи боғ ва узумзорларни парваришда ўтказиладиган агротехник тадбирлар мажмуасини ўз ичига олади.

Тавсияда тупроққа ишлов бериш, ерни экишга тайёрлаш, ўсув даврида сув ва ресурстежовчи технологияларни қўллаш, касаллик ва зараркунандаларга қарши кураш ҳамда ҳосилини йиғиб-териб олишгача бўлган агротехник тадбирлар ва мева-узум маҳсулотларини куз-қиш мавсумида сақлаш бўйича тўлиқ маълумотлар келтирилган.

Муаллифлар: Сулаймонов Б.А., Холиқов Б.М., Саимназаров Ю.Б., Файзиев Ж.Н., Абдуллаев Р.М., Арипов А.А., Набиев Ў.Я., Акрамов У.И. ҳамда илмий ходимлар.

Тақризчи:

Фахуритдинов Н.З. – *Тошкент давлат аграр университети Мевачилик, сабзавотчилик ва узумчилик кафедраси доценти*

К И Р И Ш

Республикамизда қишлоқ хўжалигининг барча соҳаларини, шу жумладан мевачиликни жадал ривожлантириш, тупроқ унумдорлигини кўтариш, мева ҳосилдорлигини ошириш, маҳсулот сифатини яхшилаш ҳамда улардан қайта ишлаш саноатида тайёрланадиган маҳсулотларни кўпайтиришга, ҳалқимизни мевага бўлган талабини тўла қондиришига қаратилиши зарур.

Боғдорчиликка ихтисослашган ширкат хўжаликларини фермер хўжаликларига айлантирилиши, мамлакатимизда мевага бўлган эътиборини янада кучайтириб, уларнинг ҳосилдорлигини ошириш, маҳсулот сифатини кўтариш ҳамда мева маҳсулотини қайта ишлаб, уларни чет мамлакатларга экспорт қилиш имкониятлари яратилинди.

Боғбон фермерлар зиммасига мева етиштиришда унинг ҳосилдорлигини кескин кўтариш, маҳсулот сифатини яхшилаш, қуруқ мева тайёрлаш ҳажмини ошириш, аҳолини ҳамда қайта ишлаш саноатини хом-ашё билан тўлиқ таъминлаб, юқори сифатли маҳсулотни четга чиқариш юклатилади.

Боғдорчиликни юқори поғонага кўтаришда фермерларимиз фан ютуқлари ва тавсия этилган технологияларни ўз вақтида ва юқори агротехника даражасида амалга оширишлари зарур.

Тупроқ иқлим шароитларини қулайлиги мева турлари ва ажойиб навларининг мавжудлиги, улардан юқори, мўл ва сифатли ҳосил олиш имкониятини беради.

Боғлардан мўл ҳосил олишда зарур бўлган агротехник тадбирларни ўз вақтида юқори даражада бажарилиши куйидаги тавсияномада баён этилган.

ЁШ БОҒЛАРНИ ПАРВАРИШЛАШ

Мевали дарахтлар дастлабки йиллари ажратилган озикланиш майдонининг ҳаммасидан фойдаланмайди, шу туфайли ёш боғлар қатор ораларида 2-3 йил давомида дарахт шохлари туташгунча турли қишлоқ хўжалик экинларини етиштириш мумкин. Пахта, сабзавот, полиз ва бошқа шудгорлаб экиладиган эртаки ва ўртаки экинлар етиштириш тавсия қилинади.

Шўрланган ерларда дастлабки йиллари беда экиш мақсадга мувофиқдир, чунки у мазкур шароитда тупроқни азот ва бошқа органик моддалар билан бойитибгина қолмай, балки таркибини яхшилайти, сизот сувлари сатхини пасайтиради. Бу экин, айниқса, 2-3 йили жуда кўп нам суради, шунинг учун уни суғориш суви билан таъминланган ёш боғларга ҳам экиш мумкин. Шу нарса аниқланганки, беда ўзи сурадиган катта миқдордаги суви билан бирга кўплаб озика моддаларни ҳам олади. Боғ қатор ораларига беда экилганда, биринчи йили тупроқдаги эрийдиган азот ва фосфор миқдори кескин камаяди, натижада дарахтларнинг озикланиш режими ёмонлашади. Шунинг учун ерга қўшимча озика сифатида минерал ўғитлар солиш керак.

Ўсимликларни парваришlashда ўсимлик танаси атрофидаги тупроқ ҳар йили эрта баҳорда 12-15 см. чуқурликда юмшатирилиши керак. Ёз бўйи ниҳоллар унинг икки томонидан 25-30 см. масофада олинган ариқлар орқали 8-10 мартаба суғорилади. Суғориш муҳлатлари куйидагича: апрелда бир мартаба,

май-июнда икки мартаба, июлда уч мартаба, август-сентябр ойларида бир мартаба. Ҳар суғоришдан кейин эгатлар культиватор билан юмшатилади.

Боғда дарахт қаторлари ораси октябрь ойининг охири ноябрь ойининг бошларида 25-27 см. чуқурликда шудгор қилиб ишлов берилади.

Эрта баҳорда ер 15-17 см. чуқурликда юмшатилади. Бу иш тракторга осиладиган МПВ-1, КСЛ-5 қуроллар ёрдамида бажарилади. Дарахт танасига якин ерларни юмшатиш учун ФА-76 фрезадан фойдаланилади.

Бегона ўтларнинг пайдо бўлишига қараб дарахт танаси ёнидан ерлар ФА-76 фрезаси билан юмшатилади.

Ҳар йили мева дарахтлари тўлиқ ҳосилга киргунча гектарига кузда 40-50 кг. ҳажмида фосфор, 30-40 кг. ҳажмида калий, баҳорда 60-70 кг. азот ўғитлари солинади.

Боғнинг қатор ораларига дарахтлар 5-6 ёшга тўлгунча оралик эртаки ва ўртаки экинлар (картошка, қанд лавлаги, қизилча, саримсоқ пиёз, редиска, туруп, майда ошқовоқ, помидор, карам, ловия, нўхат, полиз экинлари) экилади. Улар парвариш қилинаётган экиннинг агротехника талаблари асосида ўғитланади ва суғорилади.

Боғнинг қатор ораларига оралик экинлар экканда дастлабки 1-2 йилларда дарахт танаси ёнидан 1 м. кенгликда оралик қолдириш керак. Кейинги йилларда оралик бўш жой 0,5 м. дан кенгайтириб борилади. Боғ тўла ҳосил бера бошлагач, оралик экинлар экилмайди.

Кўчат экилган йилнинг кузида, ёзда нобуд бўлган кўчатлар ўрнига шу нав кўчатидан ўтказилади.

Мевали дарахтлар қуйидаги схемада экилади

Т у р л а р	Суғориладиган бўз тупроқ		Шағалли-қумлик тупроқ		Тоғли ҳудуд	
	Масофа, м.					
	Қатор ораси	Кўчат ораси	Қатор ораси	Кўчат ораси	Қатор ораси	Кўчат ораси
О л м а	8	7	8	6	6-8	6
Олма (ўрта бўй пайвандтагда)	6	5-6				
Н о к	8	6	8	5	6-8	5
Б е ҳ и	6	4	5	4	-	-
Ўрик	8	7	8	6	8	6
Олхўри ва йирик мевали	7-6	5	6	4	-	-
Шафтоли	6	4	5	4	-	-
Г и л о с	8	7	8	6	-	-
О л ч а	6	4	6	4	-	-
Х у р м о	6	6				

ҲОСИЛЛИ БОҒЛАРНИ ПАРВАРИШЛАШ

Боғларда тупроқнинг унумдорлигини доимо яхшилаб борилиши керак. Дарахтларга тўғри шакл бериш ва қирқиш билан бирга тупроққа етарли даражада органик ва минерал ўғитлар солиб туриш, ерга ўз вақтида ва юқори сифатли ишлов бериш, ўсимлик ва меваларни зараркунандалар ҳамда

касалликлардан сақлаш, йилнинг ҳамма фаслида тупроқни етарли намликда бўлишини таъминлаш ишларига алоҳида эътибор бериш лозим. Ҳосил бераётган боғларда заминни яхши сақлашнинг асосий тартиби – бу ерни баҳорда (ҳеч нарса экмай) яхши ўғитлаб, шудгорлаб қўйишдир. Шу билан бирга органик ўғитларни кўпи билан ҳар 3 йилда бир маротаба чиринди сифатида гектарига 20-25 тоннадан солиш керак. Бундай ўғитлар етишмаса 2-3 йилда бир маротаба қатор ораларига сидерат экинлар экилади. Уларни сентябр ойи охирида экиб, гуллаш пайтида – май ойининг бошларида ерга ҳайдаб юборилади. Кўк поянинг тупроқ остига яхши тушиши учун экин ер ҳайдалиши олдидан КИР-1,5 ротацион ўриш машинаси билан майдалаб чиқилади.

Ҳар йили кузги шудгор ўрнига ноябрь ойида 15-17 см. чуқурликда культивация қилиниши мумкин. Фақат ерга органик ўғит солинсагина у плуг билан 20-22 см. чуқурликда ҳайдалади. Эрта баҳорда қатор оралари қайта юмшатилади, ҳамда бу иш ёз бўйи ҳар бир суғоришдан кейин такрорланади. Бунда ишлов берувчи МПВ-1 машинаси КЗУ-03 культиватори билан амалга оширилади. Дарахт танасига яқин жойларга (10-12 см.дан чуқур бўлмаган) ишлов бериш учун ФА-76 механик фрезадан фойдаланилади.

Дарахтлар суст ўсаётган бўлса (30-40 см дан кам) ўғитни 1 м² жойга 40-60 г. ҳисобида бевосита уларнинг танаси атрофига солиш керак. Дарахтлар катталашган сайин уларнинг танаси атрофининг доираси кенгайтириб борилади.

ЎҒИТЛАШ

Ҳосилли боғга 2-3 йилда бир маротаба гўнг (гектарига 20-40 тн.) ҳар йили минерал ўғит (гектарига 120 кг. азот, 90 кг. фосфор, 70 кг. калий соф ҳолда) солинади. Гўнг бўлмаса ўғитлар миқдори 30-40 % кўпайтирилади. Уч йилда бир маротаба фосфор-калий (гектарига P₁₈₀ K₉₀ кг соф ҳолда) ўғити солиб, ер чуқур (40-45 см.) шудгор қилинади. Фосфор, калий ўғитлари ва гўнг кузги шудгор олдидан солинади, азот ўғити дарахт гуллашидан 2-3 ҳафта олдин гектарига 120 кг. (соф ҳолда) миқдорида 20-25 см. чуқурликка солинади.

Шағаллик тупроқ ерларда ўғитлар миқдори 50% кўпайтирилади, азот уч маротаба баҳорда, июнь ва июль ойларида солинади.

Йил давомида 800-1000 мм. ёғин тушадиган тоғ худудларида (денгиз сатҳидан 800-1200 м. баландликда) ўғитлар қуйидаги тартибда солинади. Кузда (октябрь-ноябрь ойларида) ҳар гектар ерга азотнинг умумий миқдорининг 30-40% аммофос билан сульфат аммоний сифатида, калий 30-40 кг., фосфор 60-70 кг. соф ҳолда органик ўғит билан биргаликда берилади. Азот ўғитининг қолган қисми (60-70%) баҳор ойларида (март-апрель) 10-12 см. чуқурликда солинади. Органик-минерал ўғитларнинг мана шу муддатларда солиниши уларнинг ёғинлар таъсирида тупроққа тез сингишини таъминлайди.

Ўғитлар ерга РОУ-5, НРУ-0,5, МПВ-1, КСЛ-5, ПТ-4 машиналари ёрдамида солинади.

Дарахтлар экилган қумлоқ, бўз ерларга солинадиган минерал ўғитларнинг нормаси қуйидагилардир: азот гектарига 120 кг., фосфор гектарига 90 кг., калий гектарига 45 кг.

Азот ўғити икки маротаба апрель ва июль ойларида тенг миқдорда,

фосфор ва калий кузда ва июл ойида 50% дан солинади. Бу ёзнинг иккинчи ярмида ҳосил куртакларининг шаклланишига ҳамда дарахтнинг қишга яхши тайёргарлик кўришига ёрдам беради. Ер ҳайдалган бўлса, ўғит марказдан қочирадиган НРУ-0,5 сочувчи осма механизм билан сепилади. Фосфор ва калий ўғитларини ерга чуқурроқ 20-22 см. қилиб солиш учун МПВ-1 машинасидадан фойдаланилади.

Боғ гўнг шалтоғи, парранда ахлати билан озиклантирилса яхши самара беради. Бу ўғитларга 5-6 хисса сув қўшиб бир текисда суюлтириб солинади ёки сув улар солиб қўйилган чуқур орқали оқизилади.

Чиринди ва азотга бой тупроқли, оддий шох-шаббали, юмалоқ тупли боғлардаги ерга гектарига 120 кг. азот, 90 кг. фосфор, 45 кг. калий солинади.

СУҒОРИШ

Ҳосил берувчи боғларда қишки яхоб (қовус) сувлари ноябр ойидан март ойи охиригача 2-3 маротаба гектарига 1500-2000 кубометр хисобида берилади.

Қатор ораларини суғориш учун 70-80 см. узоқликда 22-24 см. чуқурликда ариқ очилади. Сув 24-36 соат давомида ер яхши захлагунча жилдиратиб, оқизиб қўйилади.

Ёзда суғориш миқдори дарахтларнинг ёшига, ер ости сувининг сатҳига, қатор ораларида етиштирилаётган экинларга боғлиқ бўлади. Боғ суғориладиган бўз ерларда ўсимликнинг ўсиш даврида 4-6 маротаба, шағалли ерларда 10-12 маротаба суғорилади. Суғориш миқдори қатор ораларининг ҳолатига қараб 800-1000 м³, шағалли ерларда гектарига 300-500 м³ дан иборат бўлади.

Ҳосил берувчи баланд бўйли боғда ҳар бир қатор ораларида 5-6 қатор қилиб олинган ариқлар орқали суғорилади.

Вегетация даврида ер ости қатлами чуқур бўлган қумоқ бўз ерларда боғ ёз пайтида гектарига 800-850 м³ нормасида 4-5 маротаба, куз (сентябр, октябрь) гектарига 450-500 м³ нормасида 1-2 маротаба суғорилади. Қишки нам тўплаш суви эса гектарига 1700-2000 м³ нормасида бир маротаба ноябрь ойида берилади. Боғ мана шундай тартибда суғорилса, ўртача гектарига бир йилда 6000-6500 м³ сув сарф бўлади. Суғориш учун ариқлар қатор ораларида дарахтлар қаторидан 80-90 см. масофада олинади. Ариқлар оралари ҳам шундай узоқликда бўлади.

Ер ости шағал бўлган, шунингдек, енгил қумоқ ва қумоқ тупроқли ерларда вегетация сувлари оддий боғларда гектарига 400-450 м³ миқдордаги сув 8-10 маротабага етказилади. Шунингдек, гектарига 500-600 м³ миқдорида 2-3 маротаба қишки яхоб суви берилади. Ер ости шағал бўлган ерларда минерал ўғитлар оз-оз миқдорда тез-тез солиниши керак. Чунки, акс холда, суғориш пайтида минерал ўғитлар ювилиб, ернинг чуқур қатламига тушиб кетади. Бу ерларда органик минерал ўғитлар айниқса яхши самара беради. Улар ернинг нам сақлаш ва ҳосилдорлик хусусиятини оширади. Ўғитнинг тахминий йиллик миқдори қуйидагича: гўнг гектарига 20 тн., азот – 120 кг., фосфор – 50 кг., агарда фақат минерал ўғитлар солинса: азот – гектарига 240, фосфор – 120, калий – 30 кг. бўлади.

Барча ҳолларда азот ўғити икки-уч маротаба апрель ва июл ойларида

баровар микдорда, фосфор ва калий 50% дан кузда ва июнь-июль ойларида солинади.

МЕВАЛИ ДАРАХТЛАРНИ КЕСИШ ВА УЛАРГА ШАКЛ БЕРИШ

Кучли пайвандтагда ўсадиган ва ўрта ҳолда ўсадиган пайвандтакка улаб ўстирилган мева дарахтларига шакл беришнинг асосий тартиби – бу ярусли (қаватли) қилиб шакллантиришдир. Республикамизда олма ва нокларнинг кўпчилик навларига нисбатан шу усул қўлланилади. Тўла шакл берилган мева дарахтлари биринчи қаватда 3-4 дона асосий шохга эга бўлиши керак. Уларни шакллантириш билан бир қаторда иккинчи ва учинчи қават шохлари ҳам қолдирилади. Иккинчи қаватнинг биринчи шохи асосий шохларидан 30-40 см, иккинчи шох биринчи шохдан 25-30 см. масофада қолдирилади. Учинчи қават шохлари ҳам шу тартибда қолдирилади.

3-4 йил шакл берилган ёш дарахтларни кўп буташ тавсия этилмайди. Чунки бу уларни ўсишини кучайтириб, ҳосил беришини кечиктириб юборади.

Олма дарахтига тўлиқ ҳосилга киргунга қадар шохларини ўртача қискартирилиб ва сийраклаштирилиб шакл берилади. Бунда бир-бирига соя ва ҳалақит берадиган ҳамма шох ва новдалар олиб ташланиб, дарахт шох-шаббаси маромида сийраклаштирилади.

Олма дарахти тўла ҳосил бера бошлаганидан кейин унинг ўсишини ва ҳосилдорлигини сақлаб туриш учун меъёрида буталади. Бунда фақат майда шох-шаббасини қалинлаштириб юбориши мумкин бўлган новдалар ва бачкилар олиб ташланади, баъзи янгидан ўсиб чиққан узун новдаларни, ҳосил шохига айланттириш учун қискартирилади. Ҳаддан ташқари йирик шохлар уларни бошқа шохларига тенглаштириш учун қискартириб буталади.

Дарахтлар ўсишдан орқада қолса (10-15 см.), бир йиллик новдаларнинг нормал ўсишини таъминлаш учун 3-5 ёшли яхши ўсган она шохларига тақаб кесилади.

Дарахт ҳосил қилмайдиган йилда буташ системаси қуйидагича бўлади: шу йили ўсиб чиққан новдалар кўпроқ калталаштирилади, ҳалкасимон мева шохлари сийраклаштирилиб, мураккаб ҳалкасимон новдалар калталаштирилади. Натижада бир йиллик новдаларнинг ўсиши тезлашади, ҳосил куртакларининг шаклланиши сустрлашади. Дарахт ҳосил берган йили: буталмаган бўлса, бу ишни ҳосил берган йили қилиш керак. Бундай ҳолатда новдалар 35-40 см. ўсган эски шохларига тақаб кесилади. Ҳосил куртакларини кўплаб шакллантириш учун ўсган бир йиллик новдалар қискартирилади.

Нок дарахтларини кесиш худди олмаларни кесишга ўхшашдир. Шунингдек, навлар хусусиятини ҳам эътиборга олиш керак. Кам шохлайдиган, аммо бир йиллик новдалари тез ўсган ва асосий ҳалқали мева шохлари кўп бўлган новдаларни уларнинг узунлигига қараб ярим ёки учдан бири кесиб ташланади. Кўп шохлайдиган ва асосан чивиксимон новдаларида ҳосил берадиган дарахтларнинг шох-шаббалари сийраклаштирилади.

Беҳи дарахтига олма дарахтига шакл берилганидек, ярусли сийраклаштирилган шакл берилади. Дарахтнинг кўп йиллик шохларини шакллашда уларнинг бир-бирига мойиллаштириб буташ керак, ўткир бурчакли

бўлиб қолишига йўл қўймаслик лозим.

Дарахт тўла ҳосилга киргач, новдаларнинг ўсиши кескин камаяди ва мева бериш калта шохларига ўтади. Бу даврда ҳосилли шохларнинг ҳаддан ташқари кўпайиб кетишининг олдини олиш учун пастрокда жойлашган ҳосилли шохга тақаб шох қискартириб кесилади.

Ўсиш сустлашган чоғда (охирги новдалар 25-30 см.дан қиска бўлса) 3-4 йилда бир маротаба 2-3 йиллик шохларига тақаб шох-шаббаларини яшартириб каллакланади.

Дарахт кесиклари 3 см. дан катта бўлса, кесик албатта боғ малҳами (канифоль, асалари мўми, ёғ) ёки бўёқ билан бўялади. Бу татбир дарахтга қорасон касаллиги тушиб кетишдан сақлайди.

Данакли мева дарахтларининг шохларини мустаҳкам шаклланиши, ўсиши ва ҳосил беришини тартибга солиш, ҳосилдорлик ва мева сифатини яхшилаш учун буташ зарур. Ҳар бир данакли мева дарахтининг тури ўзига хос шакл бериш ва буташни талаб қилади.

Данакли мева дарахтлари кўпинча 3-4 ёшида ҳосилга киради, эскироқ шохларда шаклланган ҳосил новдалари эса уруғлиларга нисбатан унча кўп яшамайди, натижада шохлар ичи тезда бўшлиқга айланади. Бунга йўл қўймаслик учун буташ йўли билан ҳар йили кўплаб бир йиллик новдалар ўсиб чиқиши ва уларни шохлар орасига тўғри жойлаштириб, ҳосил тугишига эришиш зарур. Шохлар буталганда бир йиллик новдалар сони кўпаяди ва агар у ёруғда жойлашган бўлса, мева шаклланишига кўмаклашади.

Ў Р И К

Дастлабки йиллари тез ўсади, баъзан эса муддатидан олдин ён шохлари пайдо бўлади. Улар бир ёшида ҳам мевага кириши, калта ҳосил шохчаларида мева тугиши мумкин.

Гул куртаклари кучсиз ва ўртача новдаларда учи яқинида, кучлиларида эса бутун узунлиги бўйлаб пайдо бўлади. Калта шохчалар тананинг турли қисмида ўсиб чиқиб, узоқ яшамаслиги билан ажралиб туради. Уларнинг ҳосил бериш муддат чегараси 3-4 йил. Аста-секин ёши катталашини билан асосан йил сайин камайиб боровчи бир йиллик шохларига уйғунлашади.

Ўрикка шакл беришнинг яхши усули қаватлаб сийраклатишдир. Биринчи қаватда иккита шох қолдирилиши мумкин, кейинги шохлар бир-биридан 30-35 см. масофада жойлаштирилади.

Кўчат ўтказилгандан кейинги дастлабки 2-4 йилларда ўрик шохлари тиккасига кучли ўсиб, кам шохлайди. Шунинг учун ҳар йили биринчи йилдан бошлаб баҳорда сийраклаштиришдан ташқари, тананинг давоми бўлмиш бир йиллик новдалар кескин қискартирилади.

Ёши катта дарахтларнинг (15-20 ёшли) 2-3 йиллик (ён шохлари) шохлари қирқилиб кучлироқ ёшартирилади. Янада қарироқ ёки ўсишдан қолаётган дарахтларнинг 5-7 йиллик шохлари қирқилиб ёшартирилади.

Тошлоқ ерларда ўриклар 12 ёшидаёқ озроқ 2-4 йиллик шохлари, 17-20 ёшида эса 5-6 йиллик қалин шохлар ва шаббалар кесиб ёшартирилади. 30-35 ёшида 7-8 йиллик шохлар қирқилади.

О Л Х Ў Р И

Тез ўсиб ривожланувчи мевали дарахт туридир. У қанчалик тезпишарлигига қараб ўтказилгандан кейин 3-4 ёки 5-6 йили ҳосилга киради. Ўтказилгандан кейинги дастлабки 5-6 йилда пастки қисми яланғоч қолмаслиги учун шохларга сийраклаштириб ёки калталаштириб шакл берилади.

Тез ўсувчи учбурчаксимон шохловчи навлар (Венгерка домашняя, Самаркандский Чернослив ва бошқалар)нинг ёнидан чиққан биринчи қатордаги асосий новдалари қирқилади. Бу шохларнинг кенгайиши ва пасайишига имкон беради.

Тарвақайлаган шохли паст бўйли дарахтларнинг новдалари сийраклаштирилади. Новдалар фақат ўсишини тартибга солиш учун буталади. Олхўри ҳам бошқа мевали дарахт турлари каби асосий танадан ёнга ўсган шохлар шакллангандан сўнг кесилиб бўйига ўсиши чегараланади.

Мевага кирган даврда новдалар ички қисмига яхши ёруғлик тушиши учунгина буталади. Барча холларда биринчи навбатда касал, қуриган, чириган новдалар кесиб ташланади. Бу даврда фақат узун (50-60 см.) ва осилган новдалар буталади. Асосий шохлари ўсишдан тўхтагач (15-20 см. гача), дарахтни ёшартириш учун 2-3 ёшли шохлари қисқартирилади. Қарироқ дарахтлар янада купроқ ёшартирилади. Қулай шароитларда олхўри 20 ёш ва ундан ҳам кўпроқ ёшгача энг юқори ҳосил беради.

Г И Л О С

Баланд ўсиши ва кам шохланиши билан ажралиб туради. Дарахтга сийраклатиш қаватлаш усулида шакл берилади, ён шохлари 2-3 қават қилиб қолдирилади. Куртак унишини ошириш ва новдаларнинг яланғочланишини камайтириш мақсадида асосий шохлардаги ўқ новдалар қисқартирилади. Бу усул ёшлигида ва мева тугиш даврида бутаб шохларга шакл беришда қўлланилади.

Ёш дарахтларда янги новдалар 40-50 см.га етганда учини чилпиш яхши натижа беради. Қисқартириш ва чилпиш шохларга мужассамлик бағишлайди ва бўйга ўсувчи ҳамда гул новдалари чиқишига имкон яратади. Кўп шохлайдиган навларнинг фақат узун (50 см.дан ортик) новдалари қисқартирилади. Гилос шохларига шакл беришда дарахтларнинг бўйига ўсиши ва ёнга тарвақайлаши кескин чекланади. Агар шох учларининг ўсиши сусайган бўлса, 2-3 ёшли шохлар қисқартирилади.

Дарахтларнинг қариш даврида 4-5 ёшли шохлари кесилиб кўпроқ ёшартирилади.

О Л Ч А

Олчани буташга бошқа меваларга нисбатан камроқ аҳамият берилади. Зарур холда зичлашиб кетган шохлар сийраклаштирилади ва синган, касал, қуриётган новдалар буталади.

Ўсиши сусайиб (10 см.гача) ва ҳосили камайиб қуриётган даврида туп холатига қараб 3-5 ёшли ва ундан каттароқ шохлари кесилиб ёшартирилади:

ШАФТОЛИ

Шафтолини буташ унинг жуда ёруғлик севиши, кучли ўсиши ва ниҳоятда сершоҳлиги ва асосан ўтган йилги новдаларида ҳосил куртаклари чиқариш хусусиятлари билан боғлиқ. Шоҳлари тез ўсиб, кўплаб новдалар ва бачкилар чиқаради, улар узоқ яшамай, тезда қурийди, таналари яланғочланади, сиртки шоҳлар кўпроқ ҳосил беради. шунинг учун данакли мева дарахтлари орасида шафтолини кучли буташ талаб қилинади.

Шафтоли одатда, унга танасининг бўйи 40-50 см.лик бўлганда косасимон қилиб шакл берилади. Аммо, баланд ўсган дарахтлар мўл ҳосил берганда косасимон шакллари кўпинча синиб кетади. Шунинг учун биринчи қатордаги 3-4 новдадан иборат танада бир-биридан 10-15 см. ораликда текис жойлашган (яъни қўшилган куртаклардан иборат бўлмаган) яхшиланган косасимон шакл тавсия этилади.

Шафтоли кўчати ўтказилиши билан кучли буталади. Пастки ён шоҳлари 30-35 см. қолдириб, 2 чиси бирмунча кучсизроқ 15-20, 3-чиси (4 чиси) 10-15 см. қолдириб кесилади. Барча ортиқча шаклланишга ҳалакит бериб, ички қисмга соя берувчи шоҳ-шаббалар ҳалқасимон қилиб олиб ташланади. Агар 2 чи қаторда йўғон новдалар бўлса, улар ҳам қирқилади.

Дастлабки 2-3 йил ҳар йили бачки новдалар 1/2-1/3 га қисқартирилади ва шоҳлар сийраклаштирилади.

5-6 ёшлигида буташда аралаш новдалар қолдирилади, улар дарахтни ёшартириш учун эски она шоҳларни алмаштиришга керак бўлади. Шу мақсадда биринчи ёки иккинчи қатор ён шоҳлари буталади. Кесилган жойидан, одатда кучли новдалар ўсиб чиқади, улар яхши парваришланса, иккинчи йили ён шоҳларни алмаштирувчи мевали шоҳга айланади. Ён шоҳларни бундай алмаштириш 8-9 йилда шоҳлар туби яқинида мева туга бошлайди.

Мева ҳосилдорлигини оширишда, махсулотни юқори кўтаришда, сифатини яхшилашда асосий шартлардан бири, илмий асосланган турларни тупроқ иқлим шароитига жавоб берадиган мева тури ва навларини ҳудудлар бўйича жойлаштиришдир.

Ўзбекистон бир нечта асосий тупроқ ҳудудларига эга, бу бўз тупроқлар, шўр тупроқлар, шағалли ва қумли ерлар, тоғ ва тоғ олди ерлардаги ҳудудлар.

Боғдорчиликни ривожлантиришда, тупроқ иқлим шароитларини ҳисобга олган ҳолда боғдорчилик ҳудудларига қуйидаги мева турларини жойлаштириш тавсия этилади.

Андижон вилоятида: Андижон ҳудудига – ўрик, шафтоли, олхўри, Хўжабод ҳудудига – олма, нок, беҳи, олхўри меваларини экиш тавсия этилади.

Бухоро вилоятида: олма, ўрик, олхўри.

Жиззах вилоятида: олма, нок, шафтоли, олхўри, тоғли ҳудудларида олма, бодом, ёнғоқ.

Қашқадарё вилоятида: олма, ўрик, олхўри, бодом, Китоб, Шахрисабз ҳудудида олма, нок, олхўри, анор.

Навоий вилоятида: олма, нок, ўрик, олхўри, шафтоли.

Наманган вилоятида: олма, нок, ўрик, шафтоли, олхўри, анор, хурмо, Янгикўрғон ва Чортоқ тоғли ҳудудларида: олма, нок, ўрик, шафтоли, олхўри,

ёнғоқ, бодом.

Самарқанд вилоятида: олма, нок, ўрик, шафтоли, олхўри, гилос, ёнғоқ, Тоғ олди: Ургут худудида олма, нок, олхўри. Каттакўрғон худудида: олма, нок, шафтоли, олхўри.

Сурхандарё вилоятида: Термез худудида: олма, ўрик, олхўри шафтоли, анор, хурмо, ёнғоқ, бодом; Денов тоғ олди худудида – олма, нок, ўрик, шафтоли, олхўри, анор, хурмо, анжир, ёнғоқ, бодом;

Сирдарё вилоятида: Мирзачўл худуди – олма, шафтоли, олхўри, анор;

Ховост худудида: олма, нок, олхўри, ёнғоқ.

Тошкент вилоятда: Тошкент худуди – олма, нок, беҳи, шафтоли, олхўри, гилос; Бўстонлик худудида: олма, нок, олхўри, ёнғоқ, бодом. Паркент худудида – олма, нок, олхўри, гилос, олча, ёнғоқ. Охангорон худудида – олма, олхўри, ёнғоқ.

Фарғона вилоятида: ўрик, шафтоли, олхўри, олма, ёнғоқ, бодом.

Тоғ – тоғ олди худудида – ўрик, шафтоли, олхўри, олма, нок, ёнғоқ, бодом. Қўқон худудида – олма, ўрик, шафтоли, олхўри, гилос, анор.

Хоразм вилоятида: олма, нок, ўрик, олхўри, шафтоли.

Қорақалпоғистон Республикасида: олма, нок, олхўри, ўрик меваларини экиш тавсия этилади.

БОҒЛАРНИ ЗАРАРКУНАНДА ВА КАСАЛЛИКЛАРДАН ҲИМОЯЛАШ

Мева боғларининг маҳсулдорлигини оширишда асосий омиллардан бири касаллик ва зараркунандалардан ўз вақтида ва сифатли ҳимоя тадбирларини бажаришдир. Охириги йилларда зараркунанда ва касалликлар боғларга катта путур етказмоқда.

Уруғли мева боғларига зараркунандалардан калифорния ва гунафша ранг қалқондорлар, олма қурти, гилофли ва гирдак куялари, мева куяси, нок шира бургаси, мева қўнғир рангли ва ўргимчак канаси, бир қанча шира турлари ва тоғ ва тоғолди минтақаларда калмараз, ун шудринг касалликлари кенг тарқалган. Охириги йилларда монилиоиз касаллиги ҳам кенг тарқалмоқда.

Ўзбекистонда боғ ва токзорларни ҳимоялаш тадбирлар тизими асосан агротехник ва қискартирилган кимёвий кураш чораларининг омукталиги билан характерлидир.

Шу асосда боғ ва токзорларда, уларнинг парвариш даражасига боғланган холда, эҳтиёжга қараб, 2-3дан то 4-5 маротаба пуркаш ишлари ўтказилади.

Калифорния, гунафша ранг қалқондорлар, нок шира бургаси, каналар ва бошқа зараркунандаларнинг захираларига қарши олма, нок ва беҳизорни эрта баҳорда куртаклар ёзилгунга қадар 5% ли (1 гектарга сарфи 60-100 кг.) № 30 препарати билан пуркалади. № 30 препарати бўлмаса, шу даврда золон ёки карбофос препаратларини 0,6-0,8%- лигини кўлласса ҳам бўлади.

Данитол, Фуфанон препаратлари (1 гектарга сарфи 1,5-3 кг.) ҳам самаралидир.

Нок шира бургасига қарши нокзорлар гуллаш арафасида шу препаратлар билан такрор дориланади.

Олма қурти республикаимизнинг ҳамма минтақаларида тарқалган ҳавfli заракунандадир. Кураш чоралари олиб борилмаса олма меваси 80-90% гача тўкилиб кетади.

Олмазорларни мевахўр қуртидан ўз вақтида ҳимоя қилиш мақсадида зараркунанда капалагининг учиш муддати аниқланиб турилади. Баҳорда биринчи капалакнинг учиш даври олманинг Ренет Симиренко, Голден Делишес навлари гуллаб бўлган вақтга туғри келади. Иккинчи авлод берадиган капалакнинг оммовий учиш даври олма гуллагандан 45-47 кун, учинчи авлодиники эса 92-96 кундан кейин бошланади.

Тоғ ва тоғолди шароитида ёз анча салқин бўлади. Шунинг учун биринчи авлод берадиган капалагининг учиш даври олманинг Ренет Симиренко нави гуллаб бўлгандан 10-12 кун кейин, иккинчи авлод капалагининг учиш вақти эса 55-60 кун ўтгач бошланади.

Дорилаш муддатларини феромонли тузоқлар билан ҳам аниқласа бўлади. Тузоқлар 3-5 гектарга 1 тадан илинади. 5 кун ичида ҳар бир тузоқ билан ўртача 5-10 тадан капалак тутилса, ўша боғда ишловлар бошланади.

Дорилаш ишлари олманинг ривожига қараб белгиланганда биринчи пуркаш Ренет Симиренко навли олма гуллаб бўлгандан сўнг ўтказилади, 12-15 кундан кейин такрорланади. Учинчи дорилаш олма гуллагандан бир ярим ой кейин эрта пишиб етиладиган Жоноқи, Самарқанд тўнғичи, Тошкент баровинкаси каби навлар фақат икки маротаба дориланади.

Кўрсатилган муддатларда қуйидаги препаратлардан бири қўлланилади: Карбофос ёки золон (бензофосфат) ёки БИ-58 (100 л. сувга 200-300 г., 1 гектарга 2-4 л.), ёки Карате (100 л. сувга 30-40 г., 1 гектарга 0,4-0,8 л.) ёки Донитол, Фуфанон (100 л. сувга 100 г., 1 гектарга 1,5-3,0 л.), Децис, Суми-альфа, Талстар препаратлари ҳам самаралидир.

Бордию боғларда мева каналарининг кўпайиш ҳавфи бўлса, бунда юқоридаги пуркашларда каналарга қарши қўлланиладиган препаратлардан (хўлланиладиган олтингугурт, омайт) кўшиб омухта қилиб пуркалади.

Ҳаваскор боғбонлар томорқа шароитида кўрсатилган муддатларда карбофос ёки бензофосфат (золон) препаратини 10 л. сувга 20 г. солиб пуркашлари мумкин.

Тамаки қайнатмасидан ҳам фойдаланилса бўлади. Бунда 1 кг тамаки чиқиндиси 10 л. қайноқ сувда бўктирилади ва 1 суткадан кейин сузиб олиниб, 2 баробар сув қўшилади. 10 л. қайнатмага 40-50 г. совун қўшиб ишланади.

Дарахтларга тутқич белбоғлар боғлаб йиғилган қуртлар йўқ қилинса химикатларни камроқ ишлатиш имкони туғилади. Белбоғ олма гуллагандан 15-20 кун кейин боғланади. Ҳафтада бир маротаба ечиб, тўпланган қуртлар йўқ қилинганча яна боғлаб қўйилади. Шунингдек, тўкилган олмалар кечкурун (эрталаб эмас) териб олинади. Уларда учраган қуртлар қириб ташланади. Белбоғлардан август ойигача фойдаланилади.

Мева каналари. Мева дарахтлари, айниқса олмага кўп зарар етказади. Кана баргнинг ширасини суради, натижада барг қовжирайди, кўнғир тусга киради, кейин тўкилади. Оқибатда дарахт ривожланишдан қолади.

Барглар ёзилгунга қадар қалқондорларга қарши ўтказиладиган тадбирлар

мева каналарига қарши ҳам самаралидир.

Бордию бу тадбир ўтказилмаган бўлса, каналарга қарши кураш тадбирларини олма қуртига қарши ишлов бериш билан биргаликда олиб бориш мумкин. Қуртга қарши тайёрланган иш суюқлигига намланувчи ёки каллоидли олтингугуртни 100 л. сувга 0,6-1 кг. ҳисобидан қўшилади ёки бўлмаса Данитол, Омайт, Неорон препаратларини 100 л. сувга 150 г. ҳисобидан қўшиш мумкин. Охак- олтингугурт қайнатмасининг 1⁰-лиги ҳам самаралидир. Боғларни туйилган олтингугурт билан чанглатса ҳам бўлади.

Нок дарахтига асосан нок барг бургаси, нок шира бити ва олма қурти кўп зарар келтиради.

Нок барг бургаси (шира бургаси) нокнинг энг ҳавфли зараркунандаси ҳисобланади. Бурга ва унинг личинкалари куртак, барг, новда ва меваларнинг ширасини сўради, ҳамда шу билан бирга ўзидан ёпишқоқ ширин суюқлик шира ажратади. Зараркунанда кўпайган даврда дарахтлар ёпишқоқ нок бургаси чиқиндилари билан қопланади, барглари қораяди ва тўкилиб кетади. Мевалар қаттиқ бўлиб қолади, дарахтлар заифлашади, келгуси йил ҳосили камаяди.

Кураш чоралари. Нок шира бургасига қарши эрта баҳорда қалқондорларга тавсия этилган тадбирларни қўллаш самарали натижа беради. Мавсумда олма қуртига қарши ўтқазиладиган пуркашлар нок дарахтларида ҳам ўтқазилади.

Томорқа шароитида хашорот кўпая борса карбофос ёки бензофосфат, золон (10 л. сувга 20 г.) ёки бўлмаса тамаки қайнатмасидан фойдаланиш мумкин.

Ўзбекистон шароитида нок мевасини олма қурти кўп шикастлайди. Шунинг учун кураш чоралари олма дарахтида қандай олиб борилса, нок дарахтида ҳам шундай амалга оширилади.

Олма ва нокнинг парша касаллиги (калмараз)

Касаллик серёғин, салқин тоғ ва тоғолди шароитларида анча тарқалган. Замбуруғ барг, гул, мева ва ёш новдаларни зарарлайд Уларда тўқ жигарранг, деярли қора рангли доғлар пайдо бўлади. Зарарланган новда ва мевалар шакли ўзгаради, ёрилади. Гул ва барглари тўкилади. Касаллик юқуми тўкилган баргларида, нокда эса новдаларида қишлайди.

Ўзбекистон шароитида кўкламда ёгингарчилик кўп бўлган йилларда кўтир касаллиги авж олади.

Кураш чоралари. Ҳимоя тадбирларини кўзда-барглари ёппасига тўкилиши даврда ёки эрта баҳорда дарахтлар барг ёзишдан аввал ўтказиш тавсия қилинади. Бу даврларда бордо суюқлигининг 3%лиги (100 л сувга 3 кг. мис купороси ва 3 кг. сўндирилмаган охак) сепилади. Унинг иложиси бўлмаса темир купороси (100 л. сувга 2-3 кг.) ёки мис купороси (100 л. сувга 1 кг.) сепилади. Мавсумда пуркаш ишларини такрорлаш керак:

Дастлабки ишлов бериш куртаклар ёзила бошлаганда ўтқазилади ва у пайтда бордо суюқлигини 1%-лиги (100 л. сувга 1 кг. мис купороси ва + 1 кг. охак ёки 1 градусли охак-олтингугурт қайнатмаси, ёки Вектра 100л. сувга 30 г.ёки Сапроль 100 л. сувга 100 г.) солиб пуркалади. Ёгингарчилик бўлиб турса, кейинги пуркашлар олма қуртига қарши кураш билан биргаликда амалга

оширилади.

Беҳи дарахтларига асосан олма қурти ва монилиоиз касаллиги кўп зарар келтиради. Беҳи гулдан чиққач мевасининг сирти жуда сертук, эти қаттиқ бўлади. Шу сабабли беҳи олма қуртининг биринчи авлодидан деярли зарарланмайди. Аммо олма қуртининг кейинги авлодлари жуда жадал ривожланади. Натижада беҳи меваси қурт билан кўп зарарланади.

Кураш чоралари. Беҳи дарахтлари зараркунанданинг иккинчи ва учинчи авлод қуртларига қарши дориланади.

Биринчи пуркаш олма дарахтлари гуллагандан 45-47 кун ўтгач июннинг ўрталарида ўтқазилади. 12-15 кундан сўнг такрор дориланади. Учинчи дорилаш эса июлнинг охирида ёки августнинг бошларида амалга оширилади. Бунда олма ва нок дарахтида олма қуртига қарши ишлатиладиган препаратлардан бири қўлланилади.

Монилиоиз (монилиал куйиш), бу касаллик охириги 4-5 йилда кенг тарқалди. Беҳининг мева тугунчалари ва барглари тукли бўлгани учун ёғингарчиликдан ва шудринг тушишдан кейинги нам кўпроқ сақланади ва замбуруғнинг авж олиб ривожланишига қулай шароит туғдиради. Натижада гул ва мева тугунчалари кучли шикастланади ва қуриб қолади.

Кураш чоралари. Эрта баҳорда қуртаклар бўртиш арафасида ёки кузда дарахтларни 3-4%ли бордо суюқлиги билан жиққа хўллаб ювиш зарур. 5 градусли охак-олтингурут қайнатмаси (ИСО) ёки 3%-ли темир купоросини қўлласа ҳам бўлади.

Дарахтлар гуллар арафасида ва гулдан чиққач 1%ли бордо суюқлиги билан такрор 1-2 марта дориланади. Топсин-М препаратини 0,1%ли қилиб сепиш ҳам самаралидир.

Беҳи гулдан чиқиб, зарарланган мевалари ва новдалари аниқ бўлгач (гуллагандан сўнг 15-20 кун ўтгач) барча шикастланган мевали новда ва шохлар кесиб олиниб куйдириб ташланади. Зарарланиб тўкилган барглари ва мева тугунчалари дарахт атрофини 20-30 см. чуқурликда ағдариб чопиш йули билан йўқ қилинади.

Данакли мева дарахтлари бир қатор ширалар, қалқондорлар ва сохта қалқондорлар, олхўри қурти, касалликлардан клястероспориоз, гоммоз (елим чиқиши) монилиал куйиш ва шафтолининг барг бужмайишидан кўп шикастланади.

Олхўри қурти олхўри, тоғолча мевасини кўп зарарлайди. Қурт тушган мевалар пишиб улгурмасдан тўкилиб кетади ва истеъмолга ярамайди. Тухумдан чиққан қурт мевани тешиб киради. Кемириб ичкарига кирган жойда елим ҳосил бўлади. Иккинчи авлод берадиган капалаклар олхўри гуллаб бўлгандан 1,5-2 ой кейин уचाди. Иккинчи авлод қуртлари «Исполинская» каби кечпишар навларни кучли зарарлайди.

Кураш чоралари. Дарахт илдиз бугизининг атрофи ва дарахт қатор оралари ағдариб чопилади. Дорилаш дарахт гулдан чиққандан икки ҳафта кейин ўтқазилади. Иккинчи мартаба эса биринчи дорилашдан 1,5-2 ой ўткандан кейин пуркалади. Олма қуртига қарши мўлжалланган препаратлар қўлланилади.

Сохта қалқондорлар олхўри, тоғолча, гилос, шафтоли дарахтларини кучли шикастлайди. Май ва июн ойларида дарахтларни шира босиб кетади. Личинкалари новда, шох ва барг ширасини суради. Натижада новдалар ва шохлар қуриб қолади.

Кураш чоралари. Уларга қарши курашда қалқондорлар учун тавсия қилинган эрта баҳорда ўтказиладиган кураш тадбирлари қўлланилади. Бу жараёнда зарарланган дарахтларни озиқлантириши ва сугориши ишларига кўпроқ эътибор берилади. Дарахтлар гулдан чиққандан кейин дархол олма ва олхўри қуртига қарши тавсия этилган препаратлар қўлланилади.

Ўрик дарахтларида **клястероспориоз** кўп зарар келтиради. Шафтоли, олча, бодом, гилосни камроқ шикастлайди. Шох-шаббалари қалинлашиб, мевага кирган ўрик дарахтлари бу касалликдан кўпроқ зарарланади. Баргнинг зарарланган жойидаги тўкималар тўкилиб кетади ва тешикчалар ҳосил бўлади. Меваларда эса қўнғир тусли шишлар пайдо бўлади, елим чиқади. Касалланган куртаклар қуриб қолади. Новдаларнинг пўсти ёрилиб кетади ва елим чиқаради, гуллари тўкилиб кетади.

Кураш чоралари. Ўрик дарахтларига кузда ва келгуси йил эрта баҳорда гул куртаклари бўрта бошлаган даврда 3%ли бордо суюқлиги пуркалади. Дарахтлар гулдан чиққач бордо суюқлиги 1% қилиб сепилади. 8-10 кундан сўнг пуркаш такрорланади.

Шафтоли ва олхўри дарахтларига эрта кўкламда куртаклар бўртишидан олдинроқ бир марта 3%-ли, бордо суюқлиги пуркалади. Гулдан чиққач 1%ли бордо суюқлиги 1-2 марта сепилади. Бу тадбирлар шафтолининг барг бужмайиши касаллигига қарши ҳам самаралидир. Мавсумда Топсин-М, Вектра, Топаз препаратларини қўлласа ҳам бўлади.

ИНТЕНСИВ БОҒЛАР ТАШКИЛ ЭТИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ

Республикамизда жорий йилнинг баҳорида жуда катта майдонда янги боғ ва токзорлар барпо этилди. Эски боғ-токзорлар қайта таъмирланди. Ана шу янги боғ-токзорларни тўлиқ кўкартириб олиш асосий вазифаларимиздан биридир.

Янги боғлар ташкил этишда интенсив, тез ҳосилга кирувчи пакана ва ярим пакана пайвандтагларга уланган мевали дарахтлар кўчатлари экилишига алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Жорий йилда республикамиз вилоятларида 2,4 минг гектар майдонда интенсив боғлар ташкил этилди.

Интенсив боғларни афзаллиги бу дарахтларнинг танаси кичик бўлганлиги учун улар билан ишлаш қулай (ишлов бериш, суғориш, кесиш, шакл бериш, дори сепиш ва мевани териш). Бундай боғларда танасига ёруғлик тушиши, ҳаво айланиши яхши бўлганлиги учун мевасини сифати юқори бўлади. Мевасини теришда ҳам анча қулайликлар бор, айниқса симбағазга олинган боғларда нарвон ишлатмасдан ҳосил терилади, бунда иш унумли, юқори бўлиши билан бирга терилган маҳсулотнинг товар сифати ҳам юқори бўлиб, нобуд бўладиган мевалар сони камаяди.

Интенсив боғларнинг ҳосилдорлигининг юқорилигини таъминлашда,

тупроқни доим озиклантириб туриш зарур. Бунинг учун ҳар йили 30-40 тн. чиринди, 240-260 кг. азот соф ҳолда, 120-150 кг. фосфор соф ҳолда ва 60-70 кг. калий соф ҳолда солиб турилади.

Ушбу агротехник жараёнлар ўз вақтида ўтказилса, ҳар бир гектар майдондан 4-5 йили 50-60 тн. ҳосил олишга эришилади.

Маълумки, бизнинг иқлим шароитимизда пакана пайвандтагларга уланган кўчатларнинг турлари ва навларига қараб, парвариш ишларини олиб боришлари талаб этилади.

Интенсив мевали боғларни ташкил этиш ҳамда уларни парвариш қилиш учун қуйидагилар тавсия этилади.

1. Кўчат экиш учун майдонни тайёрлаш

Кузда кўчат экиш учун танлаб олинган майдон плантаж плуги билан 50-60 см. чуқурликда хайдалган бўлиши керак. Агарда майдон хайдалмаган бўлса, баҳорда 35-40 см. чуқурликда ер хайдалиб, текисланиб, кўчат экиш учун режа тортилади. Режа тортишда экиладиган кўчат турларига қараб, пакана пайвандтагга уланган олма кўчатлари 3,5 х 2,5 м., ўрта ўсувчи 3,5 х 3 м., нок кўчатлари учун 3,5 х 2 м., ўрта ўсувчи 3,5 х 2,5 м. ММ-106 пайвандтагга уланган ўрта ўсувчи кўчатларда олма 6 х 4 м., 6 х 5 м., нок учун 5 х 3 м., 5 х 4 м. схемалари тавсия этилади.

Олинадиган ҳосилдорликни миқдори фақат нав ва пайвандтагдан, агротехника савиясидан эмас, балки ўсимликларнинг қатор ораси ва дарахт оралиғига ҳам боғлиқ.

Майдонда қанча кўчат кўп бўлса, ҳосил шунча кўп бўлади, лекин дарахтларнинг жойлашиш зичлигининг ҳам чегараси бор. Бу дарахтларнинг ҳажмига ва қатор ораларининг техника билан ишлов бериш даражасига ҳам боғлиқ. Ҳосилни сифати ва миқдорига дарахт танасига тушадиган ёруғликни сифати ва миқдорига ҳам узвий боғлиқ.

2. Кўчат экиш

Кўчат экиладиган чуқурларни чуқурлиги ва кенглиги 60 х 60 см. бўлиб, чуқур қазишда тупроқ устининг 20-25 см. қисми чуқурнинг бир томонига олиб, чуқурнинг қолган қисми иккинчи томонга олиб қўйилади. Чуқурга кўчат экишдан олдин 350-400 г. фосфорли, 30-40 г., калий ўғити ҳамда 8-10 кг. чириган гўнгни тупроқ билан аралаштириб солиб, кейин кўчат экилади.

Кўчатни экишдан олдин алоҳида тайёрланган шатмоққа (янги мол гўнги тупроқ билан 1: 1 қилиб қаймоқсимон қилиб тайёрланади), ботириб олиб экилади. Кўчат чуқурга қуйилиб, олдин олинган тупроқ чуқур тагига солиниб, илдиз пайванд қилинган жойи тупроқдан 4-5 см. юқорида бўлиши керак. Кўчат экилгандан сўнг ҳар бир чуқурга тўла сув қуйилади. Бунда тупроқ зичланиб, кўчат яхши кўкаради. Тупроқ чўккандан сўнг кўчат атрофига тупроқ солиб тўлдирилади.

3. Кўчатларни парваришлаш

Экилган кўчатлар вегетация даврида кўчатларнинг атрофлари қатқалоқ бўлиб қолмаслиги учун юмшатиб турилади. Тупроқ шароитига қараб, 10-12 дан 16-20 мартагача сув берилади. Ҳар суғоришдан сўнг тупроқ культивация қилинади. Зарурият бўлган вақтда ёш ниҳолларнинг касаллик ва

зараркунандаларига қарши ишлов берилади.

Янги экилган кўчатларни дастлабки даврида сув билан таъминлашга катта эътибор бериш зарур. Кўчатлар тўлиқ кўкариб кетиши учун (агар томчилатиб суғориш системалари ишга тушмаган бўлса) кўчат атрофини айлана шаклида ариқ олиниб, ариқ тўлгунча сув қуйиш лозим ёки ариқ орқали суғорилса, кўчат атрофидан сувни айлантириб ўтказиб суғориш зарур. Об-ҳаво ва тупроқ шароитига қараб ёш боғларга йил давомида 12-20 мартабагача сув берилади. Кўчатлар атрофини қатқалоқ бўлиб қолмаслиги учун ҳар сувдан сўнг 10-12 см. чуқурликда юмшатиб турилади.

Ёш боғларни касаллик ва зараркунандаларга чидамлилиқ даражаси анча паст бўлади. Шунинг учун буларни олдини олиб ёки зарурият туғилган ҳолда кураш чораларини қўллаш зарур.

4. Шакл бериш

Ўзбекистон шароитида пакана пайвандтагда экилган интенсив боғларда кўчатларга 60 см. юқоридан кесилиб, шакл берилади. Четдан келаётган кўчатларни веретино шаклида, яъни асосий лидер новда қолдирилиб, ёнига кўпроқ новда беришга қаратилинади, яъни шохлатилади. Шакл беришда кўчатнинг асосий лидер шохида штамби учун 50 см. қолдирилиб, ундан юқорисига 8-10 кўз қолдирилиб, ундан сўнг яна шип 3 та кўз қолдирилиб, ортиқчаси кесилади.

Келажақда етарли шохлаши учун 50 см. танасидан юқорида жойлашган 3 кўз ойсимон шаклида (кўчат кўчатхонасида шохламаган бўлса) кўзни ўсиши қисмидан кербовка (кесиш) қилинади ва яна учта кўз ташлаб яна учта кўз тўғри чизим шаклида кербовка қилинади. Бу жараёни кўчат яхши ўса бошлаган даврида қилса яхши натижа беради. Шохланган шохлар июль-август ойларида 90° экилади ва боғланади. Ёш ўсган новдаларда мева куртакларини ҳосил қилиш мақсадида улар маълум вақтида чилпиб (чеканка) турилади. Бу усул мева куртакларини кўпроқ ҳосил бўлишини таъминлайди.

5. Темир бетон устунлар ўрнатиш ва сим тортиш

Экилган кўчатларни биринчи йилни ўзида симбағазларга боғлаб, парвариш қилиш учун темир бетон устунлар ўрнатилинади. Экилган кўчатларни схемасига қараб, бир гектар майдонга қатор ораси 3 м. бўлса, 429 дона, 3,5 м. – 370 дона, 4 м. бўлганда – 325 дона темир бетон устун сарф бўлади. Рухланган 2,5 мм. қалинликдаги симдан 450-600 кг. сарфланади.

6. Кўчатларни симбағазларга боғлаб парвариш қилиш

Янги экилган олма, нок боғларига темир бетон устунлар ҳамда сим тортилгач, кўчатларнинг новдалари симларга боғлаб чиқилади ҳамда келажақда новдалар ўсиб, ривожланиши учун парвариш ишлари олиб борилади.

7. Ўғитлаш. Ёш экилган кўчатлар яхши ривожланиб, ўсиши учун апрель ойининг иккинчи ярмида ҳар бир кўчат атрофига 100-120 г.дан азотли ўғит солинади. Иккинчи марта июнь ойида шунча миқдорда яна азотли ўғит солинади.

Томчилатиб суғориш системаси мавжуд бўлган боғларда барча минерал озуқаларни сув орқали топчилатиб бериш мақсадга мувофиқдир. Бунда ўғитни ўзлаштириш самарадорлиги анча юқори бўлади.

Ёш пакана пайвандтагли боғлар орасига биринчи йили сабзаёт, полиз, картошка экинлари экиш мумкин. Иккинчи йилдан ушбу экинлар экиш тавсия этилмайди. Чунки боғ қатор орасига ишлов берилиши сабабли экинлар экилмайди.

Биринчи йили ёш кўчатлар қишга яхши тайёрланиши боис сентябрь ойининг иккинчи ярмидан суғориш тавсия этилмайди.

Октябрь-ноябрь ойларида ёш ниҳоллар ораси ҳамда кўчатларнинг қатор ораси чопилиб, юмшатилади, бегона ўтлардан тозаланади. Тупроқда намлик яхши сақланади.

Кузда ноябрь ойида фосфорли ҳамда калий ўғит, яъни гектарига 90 кг., фосфор 45 кг. калий ва 20 тн. органик ўғит солиниб чопилади.

Янги экилган интенсив боғлар иккинчи йилдан бошлаб ҳосилга киради, 4-5 йили тўлиқ ҳосил бера бошлайди.

ТОКЗОРЛАРНИ ПАРВАРИШ ҚИЛИШ

ТОКЗОР МАЙДОНИНИ ТАЙЁРЛАШ ВА ТУПРОҚҚА ИШЛОВ БЕРИШ

Токзор барпо этишдан олдин майдонни танлаш, тошлардан тозалаш керак. Механизмларни ишлаши ва токзорларни суғоришда яхши шароит яратиш учун нотекис майдонлар текисланади. Ерни тайёрлаш бўйича ишлар бульдозер, скрепер, грейдер ва бошқа мелиоратив механизмлар ёрдамида ўтказилади.

Сизот сувлар юза жойлашган шўрхок ерларда улар сатҳини пасайтириш учун вертикал ёки горизонтал зовурлар қурилади. Кучли шўрланган ерлар дастлаб яхшилаб ювилади. Ён бағирнинг тиклиги 10°дан ортиқ бўлган тоғли худудларлар террасер, бульдозер, грейдерлар билан террасаланади. Террасаларнинг кенглиги камида 4 м. Агар ён бағирнинг тиклиги 10° дан кам бўлса, у холда токлар контур усулда ўтказилади.

Барча тайёргарлик ишлари тугалланганидан кейин тупроққа ишлов берилади. Токзорлар маҳсулдор бўлиши учун биринчи навбатда ток илдизларининг ривожланиши учун оптимал шароит-яхши сув-ҳаво ва озуқа режимини яратиш зарур. Бунинг учун кўчат ўтказишдан олдин токзор барпо этиладиган майдон 50-60 см. чуқурликда тупроқ қатламини тўлиқ ағдариб ҳайдалади. Бу ишлар Т-4 ёки Т-100 трактори билан агрегатланадиган ППН-50 плантаж плуги воситасида бажарилади. Тупроқ яхши юмшаши ва устки унумдор қатлам кўмилиши учун ток илдиз ривожланиш худудида ерни чимқирқар ёрдамида 50-60 см. чуқурликда ҳайдаш зарур. Чуқур ҳайдашдан олдин унумсиз тупроқларга гектарига 20-30 тоннадан органик ўғитлар ёки ҳосилга кирган токзорларга солинадиган асосий ўғитлар миқдоридан икки мартаба кўпроқ фосфорли ва калийли ўғитлар солиш мақсадга мувофиқдир. Қўриқ ва бўз ерларга ток ўтказишдан олдин ўғит солмаса ҳам бўлади.

ТОК КЎЧАТЛАРИ ЎТКАЗИШ

Майдонга ток кўчати ўтказишдан олдин уни квартал, карталарга бўлиш

ва улар орасидаги йўллар чегараларни белгилаш учун қозиклар қоқилади, яратиладиган қаторлар йўналиши танланади.

Суғориладиган токзорлар қаторлар йўналиши майдон нишаблигига мос бўлиши керак. Рельеф шароити бўйича бир неча томондан суғориш мумкин бўлган жойларда қаторлар йўналишини танлашда уларнинг умумий узунлиги, нишаби, доимо эсадиган шамоллар йўналишини ҳисобга олиш зарур.

Ён бағирларда токзорлар барпо этишда қор-ёмғир сувларини сақлаб қолиш, шунингдек нурашга қарши курашиш учун қаторлар асосан ён бағирга нисбатан кўндалангига ёки жой юзасига параллел равишда контур бўйлаб, террасаланган ён бағирларда терраса йўналиши бўйлаб жойлаштирилади.

Ўсимликларни ўтказиш қалинлиги тупроқларнинг яхши ўсиши ва мева қилиши учун қулай шароит яратиш ва тупроққа ишлов бериш, тупларни кўмиш, зараркунанда ва касалликларга қарши курашиш билан боғлиқ, барча жараёнларни комплекс механизациялаштиришга имкон бериш керак.

Кўчатларни баҳорда куртақлар ёзилмасдан олдин ўтказиш мақсадга мувофиқдир, кузги ва қишки даврда илиқ кунларда ҳам ўтказиш мумкин, лекин бунда кўчатлар 20 см. баландликда тупроқ билан кўмилади.

Кўчатни сув билан мунтазам таъминланмаган, қондириб суғориш имконияти бўлмаган лалмикор ва шартли суғориладиган ерларда куз, қишда ўтказиш мақсадга мувофиқдир.

Ўтказишдан олдин кўчатларнинг уч қисмида ўсган илдизлар қирқилади, паст томондаги илдизлар бир оз қисқартирилади. Кучли ўсган ва тўғри жойлашган новдада бир иккита, икки-учта кўзча қолдириб, ортиқчаси кесиб ташланади.

Илдизларнинг ўтказиш вақтида ва ўтказилгандан кейин суғоришгача куриб қолмаслиги учун улар янги гўнг ва лой аралашмасидан тайёрланган суюқликка ботириб олинади.

Ҳар бир кўчатнинг ўсиш қуввати унинг тутиш ва кейинги ривожланишига катта таъсир этишини ҳисобга олиб ўтказишдан олдин кўчатларни гуруҳларга ажратиш лозим.

Аввалги йилларда барпо этилган токзорларнинг тутмаган кўчатлари ўрнига ривожланган кўчатларни, янги барпо этиладиган токзорга яхши ривожланган кўчатларни ўтказиш керак.

Кучсиз ривожланган кўчатлардан сўнги навбатда фойдаланиш зарур, улар асосан бир майдонга ўтказилади ёки тутмаган кўчатлар ўрнига ўтказиш учун кўчатзорда қолдирилади. Бир хил ривожланган кўчатларни ўтказиш, уларни парвариши ва бир вақтда тўлиқ ҳосилга киришини таъминлайди.

Кўчатлар махсус НЮ-19, МПС машиналарида, шунингдек гидробурғилар ёрдамида 50 см. чуқурликда ўтказилади. Кўчатлар кўлда шундай ўтказиладики, бунда уларнинг пастки илдизлари чуқурча тубига тўкилган тупроқ уюмида бир текис тақсимланади, сўнгра ер устида битта-иккита кўзча қолдириб, тупроқ билан кўмилади. Кўчатлар ўтказилиши билан тупроқ билан кўмилади. Кўчатлар ўтказилиши билан суғорилади. Лалмикор ерларда ўтказилгандан кейин ҳар бир туп тагига камида 10 л. сув қуйилади.

Кузда ва қишда ўтказилган кўчатларни совуқ уришдан сақлаш учун улар

камида 20 см. қалинликда тупроқ билан кўмилади.

ЁШ ТОКЗОРЛАРНИ ПАРВАРИШЛАШ

Кўчатларнинг тутиши ва ривожланиши, уларнинг мевага кириши, бўлажак ҳосил ва унинг сифати ёш токзорни парваришlashга боғлиқ.

Қатқалоқ пайдо бўлишига, бегона ўтларнинг ривожланишига йўл қўймаслик зарур. Ток кўчатлари ўтказилгач дастлабки йилда уларнинг илдиз тизими унча яхши ривожланмаган бўлади. Шу сабабли токзорни тез-тез суғориб туриш лозим, бунда тупроқ камида бир метр чуқурликда намланиши керак. Кўчатлар ўтказилгандан сўнг биринчи суғориш, кейингилари апрель, май, июн ва августда бир мартадан ўтказилади. Бундан ташқари, ноябрдан мартгача бир-икки марта захира суви берилади.

Сизот сувлар юза жойлашган ерларда кўпи билан 3-4, шағалли ерларда 1,5-2,0 марта кўпроқ, вегетация суғоришлари ўтказилади. Ҳар бир суғоришдан 2-3 кун ўтгач қатор ораларидаги тупроқ культиваторлар ёрдамида юмшатилади.

Ердан ва сувдан унумли фойдаланиш учун токзор қатор ораларига дастлабки икки йилда сабзавот, полиз экинлари, эртаги картошка ва бошка (баланд бўйли ўсимликлардан ташқари) экинлар экилади. Бу экинларни токзор қаторидан камида 50 см. масофада жойлаштириш зарур.

Кўчатлар ўтказилган йили ток барглари раанги ўзгаришидан (август-сентябрь) ва тўкилишидан олдин навлар аралашганлигини аниқлаш учун улар белгиланади ва ўрнига шу асосий нав кўчатлари октябрда ёки эрта баҳорда экилади. Тутмаган кўчатлар ўрни ҳам тўлдирилади. Токлар ўтказилган йили кесмасдан кулда кўмилади.

Баҳорда куртаклар бўртмасдан олдин туплар очилади. Дастлабки йиллар ёки токлар баҳорда кесилади. Токзорлар иккинчи йили биринчи йилдагидек, учинчи йили ҳосилга кирган токзорлар каби парвариш қилинади. Агар дастлабки икки йилда токзорда айрим туплар қуриган бўлса, уларнинг ўрнига ўша навли кучли кўчатлар ўтказилади.

Учинчи йилдан бошлаб (кучли тупларда иккинчи йилдан) нобуд бўлган туплар асосан пархиш қилиш йўли билан тикланади. Бунда оналик тупдаги соғлом, пишган бир йиллик новда олиниб, қатор бўйлаб 50-60 см. чуқурликда қовланган чуқурга ётқизилади. Чуқурга ётқизилган новданинг учи керакли жойда тупроқ юзасига чиқарилади, қолган қисми эса кўчат ўтказилгандаги каби тупроқ билан кўмилади. Тупроқ юзасига чиққан новда икки-учта кўзча қолдириб кесилади ва қозикқа боғланади. Икки-уч йилдан кейин пархиш оналик тупдан ажратилади. Яхши ривожланган ўсимликдан пархиш ётқизиш учун июл-сентябр ойлари қулай. Жойлашган, зарур узунликка эга кўк новдалардан қолдирилади. Барглари узиб ташланган кўк новдалар ерга пишган новдалар каби ётқизилади.

ТОК ЎТҚАЗИШ СХЕМАСИ

Ток ўтқазиш қалинлиги тупроқ-иқлим шароитига, маълум навдаги тупларнинг ўсиш кучига, шунингдек ўстириш усулигага боғлиқ. Тупроқ қанчалик унумдор ва туплар қанчалик кучли бўлса, озикланиш майдони

шунчалик катта бўлади. Унумсиз тупроқларда (шағалли, қумли ва бошқалар) ток кучсиз ўсади, озикланиш майдони ҳам кичик бўлади (жадвал).

Тавсия этилаётган ток кўчатларини ўтказиш схемаси мавжуд машина ва механизмлардан самарали фойдаланишга имкон беради.

Ток тупларини жойлаштириш схемаси

Ўстириш тизими	Қаторлар орасидаги масофа, м.	Қатордаги туплар орасидаги масофа, м.	
		Кучли ўсувчи навлар	Ўртача ўсувчи навлар
Сизот сувлар чуқур жойлашган типик бўз тупроқли ерлардаги суғориладиган токзорлар			
Тик симбағаз	3	3	2,5
Қайирма симбағаз	3,5	2,5	2,0
Чучук сизот сувлар юза жойлашган Ерлардаги суғориладиган токзорлар			
Тик симбағаз	3	3	2,5
Қайирма симбағаз	3,5-4,0	3,5	2,5
Шағалли ерлардаги суғориладиган токзорлар			
Тик симбағаз	3,0	2,0	1,5
Тоғ ва тоғолди туманларидаги шартли суғориладиган токзорлар			
Тик симбағаз	3	2,5	2,5
Қайирма симбағаз	3,5	2,5	2,0
Лалмикор ерлардаги токзорлар			
Тик симбағаз	3	2,5	2,5
Қайирма симбағаз	3,5-4,0	3,0	2,5
Террасалардаги тик симбағаз	-	3,0	2,5

ҲОСИЛЛИ ТОКЗОРЛАРНИ ПАРВАРИШЛАШ

Табиий шароитдан тўлиқ фойдаланиш ва ҳар бир майдондан юқори ҳосил олиш учун тоқларни парваришлашни максимал механизациялашда тоқларни ўстиришнинг турли тизимлари қўлланилади. Бунда ўсиш шароити, хусусияти ва олинадиган маҳсулотдан қайси мақсадда фойдаланиши ҳисобга олинади.

Ўсиш кучи турлича бўлган техник навларни, ўртача ўсадиган кишмиш ва хураки навлар, шунингдек лалмикор ерларда ўстириладиган тоқларни тик симбағазда, кучли ўсувчи, хураки ва кишмиш навларни қайирма симбағазда ўстириш керак.

Ўстириш тизимига кўра ток тупларини шакллантириш учун кўчат ўтказилгандан сўнг иккинчи йили устун ўрнатилиши зарур. Темир-бетон устунлар узоқ хизмат қилади ва иқтисодий жиҳатдан фойдалидир. Ёғоч устунларни акациядан яшаш мақсадга мувофиқ бўлиб, уларни темир-бетон асосга ўрнатиш зарур, бу уларнинг мустаҳкамлигини оширади.

ТИК СИМБАҒАЗ

Симбағазни ясаш учун даставвал қатор четларига устунлар ўрнатилади; уларнинг кесими оралиқ устунлар кесимидан каттароқ бўлиши керак. 3 м узунликдаги оралиқ устунлар токзор қатори бўйлаб бир-биридан 8 м масофада ўрнатилади. Четки устунлар охириги тупдан туплар орасидаги масофанинг ярмига тенг масофада ўрнатилади ва улар қатор ичидан темир-бетон тиргак билан ёки ташқи томондан лангар қўйиб маҳкамланади. Тортиладиган симларнинг миқдори тупнинг ўсиш кучига боғлиқ ва суғориладиган токзорларда тўрт-беш, лалмикор ерлардаги токзорларда уч-тўрт қатор бўлиши мумкин.

Симбағазни ўрнатиш учун 2,5-3,0 мм.ли рухланган симдан фойдаланилади. Симбағазга материаллар сарфи токзорларга сарфланадиган материаллар миқдорида берилган.

Пастки қатордаги биринчи сим ер юзасида 50-60 см. баландликда, иккинчи ва кейингилари бир-биридан 40-50 см. масофада тортилади.

Бир гектарли тик симбағазли токзорга

Сарфланадиган материаллар миқдори

Тик симбағаз қатор орасидаги масофа – 3 м.

Қаторлар сони – 33

Устунлар– 297 дона

Лангар – 66 дона

Оралиқ – 297 дона

Жами– 363 дона

Хода ёки темир – бетон

Симбағазга тортиладиган 2,5мм.ли сим – 520 кг.

Улаш учун 3-4 мм.ли сим, кг. – 225 кг.

ТОК ТУПИГА ШАКЛ БЕРИШ ВА КЕСИШ

Ток кесиш муҳим агротехник усул бўлиб, токнинг ўсиши ва мева қилишини тартибга солади. Бу усул ёрдамида токни парваришlash учун қулай шакл берилиб, у токзорлардан фойдаланиш давомида сақлаб турилади. Токга тўғри шакл берилиши ва оқилона ўстириш тизими тупдан узоқ вақт ва юқори ҳосил олинишини таъминлайди, куёш нуридан, иссиқлик, сув ва озуқа моддаларидан тулиқроқ фойдаланишга, шунингдек механизацияни кенг қўлланишига имкон беради.

Ток қишга кўмиладиган минтақада кўп энгли елпиғичсимон шакл бериш усули кенг қўлланилади, бу ток тупларни кўмишини осонлаштиради, мўл ҳосил берадиган кўзчаларни қолдиришга имкон беради.

Тупни бир томонга елпиғичсимон шакллантиришда қатордаги туплар орасидаги масофа навларнинг ўсиш кучига боғлиқ: кучли ўсадиган навлар учун 2,5 м., ўртача ўсадиганлар учун 2 м. Бир томонлама елпиғичсимон шакл бериш учун тупда фақат керакли томонга ўсган новда ва энглари қолдирилади. Тупларни шакллантиришда ва улардан фойдаланишда ўз вақтида ва тўғри хомтоқ қилиш муҳим аҳамиятга эга.

Шакллантирилган тупларни ҳар йили кесишдан асосий мақсад яхши,

сифатли юқори ҳосил олишни таъминлаш, туп шаклини сақлаш, нав хусусиятлари ва қўлланиладиган агротехника ва муайян ўсиш шароитига кўра кўзчалар миқдорини тартибга солишдан иборатдир.

Тупда етарли миқдорда куртаклар бўлмаса, ривожланадиган новдалар сони камайиб кетади, куртаклар нормадан ортиқча бўлса, ҳосилдорлик пасаяди, узум боши ва мевасининг ўртача оғирлиги камаяди, кейинги йили мева олиш учун фойдаланиш мумкин бўлган новдалар узунлиги ва сони қисқаради.

Токзорларда ток кесишни эрта ва ўртапишар навлардан бошлаш зарур, чунки уларнинг новдалари тезроқ пишади.

Шуни қайд қилиш керакки, хомтокни (кўк новдаларни боғлаш, тупларда новдалар кам ёки ортиқча бўлганида эрта ёзда чеканкалаш) туғри ва ўз вақтида ўтқазиш кесишни осонлаштиради ва ҳажмини қисқартиради. Хомток қилиш вақтида новдаларнинг кесилган жойи кузги кесишдагига нисбатан тезроқ битади.

Токни умум қабул қилинган технология бўйича кесиш зарур. Бунда ўткир ток қайчи ва аррадан фойдаланилади. Енглар фақат ички томондан кесилади, бунда кесилган жойлар яқинидаги зарарланган майдонларнинг туташиб кетишига йўл қўймаслик керак, бу тупнинг ўсишини сусайтиради ва ҳосилдорлигини камайтиради. Занглари кунда қолдирмай кесиш, бурчак куртакдан новда ҳосил бўлишини истисно этиш лозим. Ўринбосар новда ҳар доим мевали новдадан пастда ва енгнинг ташқи томонида қолдирилади. Енга бир неча мевали новда қолдирилганда кесиш узунлигини уларнинг жойлашганлигига кўра табақалаштириш керак: мевали новда енг асосидан қанча узоқда жойлашган бўлса, у шунчалик узоқда қолдирилади. Новдадаги кесик силлиқ бўлиши ва тез битиши учун ток қайчининг бўртиқ кесувчи жағи тупда қоладиган новда ёки енг қисмига қаратилади.

Кузда ток кесишда шакллантириш учун кераксиз новдалар ва ўсиб кетган енглари олиб ташланади, бир йиллик новдалар ишлатилиш мақсадига (новда ёки мевали новда) кўра калталаштирилади.

Мева қиладиган туплар туп бошидан кесилади, бунда скелет новда баргдан тозаланади. Тик ўсувчи новдалар асосга тақаб кесилади. Ўсиб кетган ва эгилмайдиган бўлиб қолган енглари олиб ташланади ёки яхши ривожланган тупнинг ташқи томонига ўсган новдачага қурий бошлаган енглари олиб ташланади. Улар ўрнига бачки новдалар қолдирилади. Тупда пишган новдада тўрттадан кам бўлса, у ҳолда қатор жойлашган кучли новдалар янги енг шакллантириш учун қолдирилади. Енгларида асосга яқин жойлашган икки-учта кучли новда танланади, тупнинг ички томонига қараб ўсган енг пастки 2-3 та кўзча, ундан юқорисида 6-7 та, енг юқорисида 10-15 та кўзча қолдириб кесилади. Енг тез ўсиб кетмаслиги учун ўринбосар новдалар қолдирилади. Иккита ҳосилли новда кучли ҳосилли бўғинни ташкил этади.

Ток кўмиладиган районларда кузда дастлабки кесиш вақтида тупларда кўшимча куртаклар (қабул қилинган нормадан 20-25% миқдорда) қолдирилади. Баҳорда туплар очилгандан кейин куртаклар қишда шикастланган ва синган новдаларни ҳисобга олган ҳолда қолдирилади.

Токдан ҳар йили мўл ва юқори сифатли ҳосил олиш учун туплардаги

куртаклар сони тоқнинг ўсиш кучи ва мева қилиш хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда навлар бўйича табақалаштирилади.

Мева қилиш коэффиценти паст (ривожланган новдалардаги узум бошлари сони) бўлган кучли ўсадиган навлар (Пушти тоифи, Нимранг, Хусайни, Сурхок Китабский, шунингдек Қора кишмиш ва Оқ кишмишда кўзчалар кўпроқ қолдирилади. Енгларда кучайтирилган ҳосилли бўғинлар қолдирилади, ҳосилли новдалар 10-15 та кўзча қолдириб кесилади. Бир тупда 200-300 та кўзча қолдирилади.

Баян-ширей, Кульжинский, Сояки навлари учун озиқланиш майдони 3 х 2,5 м. бўлган тупдаги кўзчалар 160-200 тани ташкил этади.

Ўртача ўсувчи Ркацителли, Саперави, пушти Мускат, Алеатико навларида кўзчалар сони 150-180 тага етказилади.

Ҳосил новдалари кўп бўлган кучсиз ўсадиган Рислинг, Пино черный навларида 80-100 та кўзча қолдирилади.

Ўзбекистон шароитида навнинг ўсиш кучи ва муайян новдага кўра (кучлироқ новдалар узунроқ кесилади) новдаларда 6-8, 9-12, 12-15 та куртак қолдириб, ҳар хил узунликда кесилади.

Республиканинг кўпгина туманларида тупларни кўмишдан олдин ва уларни очгандан кейин бўладиган совуқлар кўзчаларнинг зарарланишига, енгнинг кўп йиллик қисмларидаги тўқималарнинг қисман қуришига олиб келади.

Йилдан-йилга шикастланишлар кўпайиши натижасида ҳосилли новдалардаги кўп новдалар қуриши мумкин.

Кучли зарарланган тоқзорларда қисқа вақт ичида тупнинг ер усти қисмини қайта тиклаш ва бачкилардан ҳосил олиш учун тоқни яхши парваришlash зарур. Шунинг ҳисобга олиш керакки, туп бошида ва калта кесилган новдаларда ёки кунданинг пастки қисмида ривожланмаган ва уйғонмаган куртакларнинг катта захираси бор, улардан мевасиз новдалар ривожланиши ва тупларнинг ер усти қисмини қайта тиклаш ва ҳосил олиш учун фойдаланиш мумкин.

Яхши сув озиқа режими қўшимча куртакларнинг ривожланишини кучайтиради. Зарарланган тоқзорларни биринчи навбатда суғориш зарур. Суғоришдан олдин минерал ўғитлар солиш керак.

Суғоргандан кейин туп бошидан кўплаб бачкилар ўсиб чиқади, улардан қулай жойлашган, тупнинг пастки қисмида ва қатор бўйлаб ўсувчи 8-10 та новда қолдирилади, қолганлари олиб ташланади. Бу ишни иложи борича эртароқ, новдалар синувчанлигида бажариш лозим.

Эгилувчан енгли қилиб тўғри шакллантирилган ва кесилган туп осон ва ихчам жойлашади, бу тоқни сифатли кўмишга имкон беради.

Кўп йиллик маълумотларга кўра, Ўзбекистоннинг шимолий районларида кўпинча ноябрнинг биринчи ўн кунлигида ҳарорат минус 10-12° гача пасаяди, новдалари пишмаган тупларга зарар етказади, бунда кўмилмайдиган тоқзорларга анча зиён етиши мумкинлигини ҳисобга олиб, тоқларни кесиш, жойлаш ва кўмиш ишларини октябрнинг иккинчи ярмида тугаллаш керак. Ярим елпиғичсимон шаклда ўстиришда кўп йиллик занглар фақат бир томонга пастки

ва иккинчи симга, ҳосил берувчи новдалар биринчи ва иккинчи, истисно тариқасида учинчи симга боғланади.

Муҳим агротехник тадбирлардан бири токни хомток қилиш, новдаларни чилпиш, бачки новдаларни олиб ташлаш ва чеканка қилишдир. Новдаларнинг ўсиши ва етилиши, ҳосил сифати, ўсимликларни қишга тайёрлаш мана шу агротадбирларнинг ўз вақтида ва тўғри ўтказилишига боғлиқ.

ХОМТОК ҚИЛИШ

Токда шўралар пайдо бўлиши билан хомток қилинади. Новдада шўра ўрнида жингалакларнинг борлиги унинг ҳосил қилмаслигидан далолат беради. Ҳосил қилмаслиги аниқ бўлган новдаларни эрта хомток қилиш кўшимча миқдорда новдалар, шу жумладан ҳосил қиладиган новдаларнинг ривожланишига ёрдам беради. Хомтокни эрта гуллайдиган навлар ўтказилган майдонлардан бошлаш зарур. Токнинг кўп йиллик зангларида ўсиб чиққан бачки новдалар биринчи навбатда олиб ташланади. Бунда токни шакллантириш ва зангнинг ўрнини босиш учун керак бўладиган бачки новдалар қолдирилади. Агар токда зарарланиш натижасида ёки бошқа сабабларга кўра кам новда ривожланган бўлса, ҳам бачки новдаларнинг бир қисми озикланиш юзасини ошириш учун қолдирилади.

Ҳар бир нав учун тупдаги ҳосил қилмайдиган новдалар нисбати олинмайдиган ҳосил ва новданинг ўсиш кучини, шунингдек экологик ва агротехник шароитини ҳисобга олган ҳолда белгиланади. Масалан, суғориладиган ерларда етиштириладиган кишмишбоп навларда ҳар иккита ҳосилдор новдага бир- иккита ҳосилсиз новда қолдириш керак. Лалми токзорларда қиш ва баҳор давридаги ёғингарчиликни ҳисобга олган ҳолда хомток қилинади. Бир вақтнинг ўзида олинмайдиган ҳосил миқдори нормаллаштирилади ва ҳар бир ҳосилдор новдага битта ҳосил қилмайдиган новда қолдирилади. Ёғингарчилик кам бўлган йилларда токнинг жуда кучсизланиб кетишининг олдини олиш мақсадида шўрالي новдаларнинг учдан бир қисмини олиб ташлаш керак.

Техник навларнинг кўпчилигида ҳосилсиз новдалар оз қолдирилади, чунки уларда кўп миқдорда шўралар яшил новдалар ривожланади.

ТУПРОҚҚА ИШЛОВ БЕРИШ

Токнинг бир меёрда ўсиши ва ҳосил бериши учун тупроқда баҳор-ёз ва кузда ишлов бериш зарур (сув-ҳаво режимини яхшилаш, бегона ўтларни йўқотиш ва тоқларни қишқи совуқлардан ҳимоялаш учун). Тупроққа кузда 25-30 см. чуқурликда ишлов бериш баҳорга келиб тупроқда кўп миқдорда нам тўпланишига, бегона ўтларнинг йўқолишига ёрдам беради.

Агар токзорга кузда ишлов берилмаган бўлса, баҳорда тоқларни механизация усулида чала очиш билан бир вақтда ер ҳайдалади. Тоқлар очилгандан кейин қатор ораларидаги тупроқни текислаш учун культивация қилинади ёки бороналанади.

Ўсиш даври давомида тупроқда бегона ўтларни йўқотишда ва тупроқда намни сақлаб туриш учун қатор оралари 10-12 см. чуқурликда 3-4 мартаба

культивация қилинади. Ҳар бир суғоришдан кейин ҳамда лалми токзорларда эса мўл ёққан ҳар бир ёмғирдан сўнг культивация қилиш керак.

Баҳор-ёз давомида юмшоқ қатлам ҳосил қилиш ва бегона ўтларни йуқотиш учун НЮ-18 плуги ўрнатилган мослама билан ток тупи атрофидаги тупроққа ишлов берилади.

Ҳозирги вақтгача токларнинг бир қисми ер бағирлатиб ўстирилади, бундай токзорларда баҳорда тупроқ чопилади, ёзги суғоришлардан кейин юмшатилади.

Механизмларнинг кўп қарра ўтиши ва суғориш натижасида ток қатор оралари тупроғи кучли зичланади, бу ток тупларининг ўсиши ва ҳосилдорлигига салбий таъсир этади.

МПВ машиналарида ўғит солиш билан бир вақтда ҳар бир қатор орасида тупроқни уч из бўйлаб ҳар йили юмшатиш керак, чунки бу ҳолда ён юмшатгичлар тупроққа 35-40 см. чуқурликда ботади ва илдиз системасини унча шикастламайди, марказий юмшатгич эса 55-60 см чуқурликга ботади. Агар иш 55 см. чуқурликда уч из бўйлаб юмшатадиган МПВ машинаси билан бажариладиган бўлса, бу ҳолда қатор оралатиб юмшатиш керак.

Шундай юмшатишда тупроқнинг сув ҳаво режими яхшиланиб, илдиз тизими яхши ўсади. Натижада ҳосилдорлик 35-40 % ошади.

Лалми токзорларда тупроқ баҳорда чуқур юмшатилади, кейин ўсиш даври давомида 18-20 см. чуқурликда юмшатиб турилади. Токни парвариш қилиш ишлари давомида 18-20 см. чуқурликда юмшатиб турилади. Токни парвариш қилиш ишлари МПВ, НЮ-18, УОМ-50, пневматик ток очкичлар билан бажарилади.

МПВ, НЮ-18 машиналари билан суғориш эгатлари очилади, қатор оралари культивация қилинади ва ёппасига юмшатилади.

МПВ машинасига ўрнатиладиган НЮ-18 мосламаси ёрдамида токлар чала очилади ва қаторлардаги ток туплари атрофидаги тупроқга ишлов берилади.

Т-54В, МТЗ-80 ёки МТЗ-82 тракторларига ўрнатиладиган пневматик ток очкичлар билан ток тўла очилади.

СУҒОРИШ

Ўзбекистонда токзорларни эгатлаб суғориш кенг тарқалган. Ўқ ариқлардан сув ток қатор ораларида очилган эгатларга оқади. Эгатларнинг чуқурлиги 18-20 см., узунлиги 100 м.дан 300 м.гача, механик таркиби бўйича енгил тупроқларда эгатлар узунлиги оғир тупроқлардагига нисбатан қисқароқ бўлиши керак.

Суғориш эгатлари орасидаги масофа токзор тупроғи ва ток қатор оралари кенглигига боғлиқ. Сув ўтказувчанлиги ўртача ва механик таркиби бўйича оғир тупроқларда ток қаторидан 0,5-0,6 м. масофада очилган иккита суғориш эгати кифоя.

Суғоришда навнинг ўзига хос хусусиятлари ва тупроқ-иклим шароитини ҳисобга олиш зарур. Токнинг яхши ўсиши ва ҳосил қилиши учун тупроқнинг намлиги дала сув сифимидан 70%дан кам бўлмаслиги энг қулайдир.

Токнинг сувга эҳтиёжи ривожланишининг турли фазаларида бир хил эмас. Шунинг учун вегетациянинг биринчи даврида тупроқ намлигини дала сув сифимидан 70-80%, иккинчи даврида эса 60-65% даражасида сақлаб туриш керак.

Ўсиш давомида ҳосилдор токзорларни оғир тупроқларда 2-4 маротаба, сувни тутиб қолиш қобилияти паст тупроқларда (қумли, тошлоқ) 7-9 маротаба суғориш керак. Сизот сувлари юза жойлашган тупроқларда суғоришларни тупроқ намлигига кўра ўтказиш керак. Суғоришни бошлаш ва уларнинг микдори ҳам тупроқ намлигига кўра белгиланади. Биринчи ўсиш даврида суғориш муддати тупроқ, об-ҳаво, шунингдек қишки сув беришга боғлиқ бўлиб, май – июн ойида ўтказилиши мумкин.

Оғир соз тупроқларда ўсиш даврида битта суғориш гектарига 700-800 м³, енгил қумоқ, шунингдек тошлоқ тупроқларда 400-500 м³ ташкил этади.

Куз-қиш даврида гектарига 1200-1500 м³ ҳисобидан захира сув берилади, бунда тупроқ 1,5-2 м. чуқурликгача намланиши керак. Бундай микдорда 2-3 маротаба суғоришдан кейин тупроқда кўп микдорда сув захираси тўпланади. Бу суғоришлар ўсимликни ўсиш даврининг биринчи ярмида нам билан таъминлайди. Бу ҳолда ўсиш даврида суғоришлар сонини биттага қискартириш мумкин.

Баҳорги ёмғирлардан, шунингдек ҳар бир ўсиш даврида суғоришдан кейин тупроқнинг етилишига қараб намни сақлаб қолиш мақсадида ток қатор ораларини ўз вақтида ва юқори агротехника даражада юмшатиш зарур.

Ток новдаларининг ўз вақтида етилиши, ўсимликларнинг қишга тайёрланиши ва ҳосилнинг пишиши учун суғоришни шимолий туманларда сентябр бошида, жанубий туманларда сентябр ўрталарида тўхтатиш керак.

Ёғингарчилик 600 мм.дан кам бўлмайдиган тоғ-тоғолди минтақасида ток суғормасдан ўстирилади.

Лалми ва шартли суғориладиган токзорларда ёмғир сувларини тўплаш учун ёмғирдан кейин кузда ер чуқур ҳайдалади ва юмшатилади. Тупроқни ўз вақтида ва сифатли юмшатиш намнинг сақланиб қолишига, суғорилмайдиган токнинг яхши ўсиши ва ҳосил қилишига ёрдам беради.

Баъзи тоғолди-тоғли туманларда, имконият бўлса, токни ҳеч бўлмаганда бир маротаба суғориш зарур. Бу унинг ўсиши ва ҳосил қилишини анча яхшилайдди.

Тупроқ ичидан ва томчилаб суғориш усули истиқболлидир. Бундай суғоришда сув тежалади, ёзги ишлов беришлар истисно этилади, ҳосилдорлик 40% га ошади. Нишаб ерларда томчилатиб суғориш самаралидир, бу бошқа экинлар етиштириш учун яроқсиз ерларни қишлоқ- хўжалик оборотига киритиш имконини беради, тупроқ эрозиясини пасайтиради, шунингдек эгатлаб суғоришга нисбатан сувни 40-50% га тежайди.

ЎҒИТЛАШ

Токчиликда ўғитларни қўллаш самарадорлиги кўпгина омиллар билан белгиланади, улар ичида тупроқнинг табиий унумдорлиги, унинг намланганлиги, умумий ток ўстириш маданияти ва токларнинг тупроқдан озуқа

моддаларини истеъмол қилиш қобилияти кабилар муҳим ўрин эгаллайди.

Ҳосил ва токнинг вегетатив массаси билан тупроқдан анча озуқа моддаларининг олиб чиқилиши тупроқнинг табиий унумдорлигини яхшилаш ва уни керакли даражада сақлаб туришни талаб қилади.

Қўриқ ва қайта тикланган ерларда (айниқса ерларни капитал текислашда тупроқ қатлами анча чуқурликда олиб ташланган холларда) янги токзорлар барпо этишдан олдин тупроқ унумдорлигини кўп миқдорда органик ўғитлар (40 тоннагача) солиш кўшимча равишда тегишли миқдорда минерал ўғитлар солиб, 1-2 йил давомида оралик экинлар етиштириш йўли билан яхшилаш талаб этилади.

Яхши текисланган, органик моддалар билан бойитилган, кўп йиллик бегона ўтлардан тозаланган майдонларда ток ўтқозишдан 2-3 ой олдин ер чуқур ҳайдалади.

Ток ўстириш учун суғориладиган алмашлаб экилган ерларни ўзлаштиришда чуқур ҳайдашдан олдин минерал ўғитларнинг асосий миқдорини гектарига (120 кг. азот, 90 кг. фосфор ва 30 кг. калий) органик ўғитлар гектарига 5 дан 20 тоннагача кўшиб солиш мумкин.

Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришида органик ўғитларнинг (айниқса гўнг) катта самарадорлигини ҳисобга олиб, токчиликда бу ўғитлардан тежаб ва мақсадга мувофиқ фойдаланиш зурар. Бунинг учун гўнг ўрнида таркибида чириган органик моддалар бор чиқиндилар (узум тўпони, ўсимлик қолдиқлари)дан кенг фойдаланиш керак. Уларга фосфор, калий, микроэлементлар (кул, суяк, саноат чиқиндилари)дан иборат минерал моддалар кўшилади.

Бундай органик моддаларни солиш нормаси гўнг солиш нормасига нисбатан 2-3 маротаба юқори бўлиши керак.

Узумдан мўл ҳосил олинадиган токзорларда ҳар 3-4 йилда гектарига 20-40 тн. миқдорида органик ўғитлар солиб туриш зарур. Бунда ўғит ток туплари қишга кўмилгандан кейин ерни 25-35 см. чуқурликда ҳайдаб, гўнг сочгич билан солинади. Органик ва минерал ўғитларни чуқур ковлгич билан қазиладиган 60 х 60 см.ли чуқурларга солиш жуда самаралидир. Бунда ҳар бир чуқурга 20-30 кг.дан ўғит солинади.

Ток ўтказилган дастлабки икки йилида илдиз системаси кучсиз ривожланган бўлиб, тупроқда унча чуқур жойлашмайди ва экишдан олдин тупроқнинг унумдорлигини яхшилаш сув ҳаво режими қулайлигида ўсимликларнинг минерал ўғитлар билан етарлича озикланишини таъминлайди.

Шу билан бирга ток қатор ораларида полиз ва сабзаёт экинларини улар учун қабул қилинган ўғитлаш ва суғориш технологияси бўйича етиштиришда ҳам токзорларда қулай сув озуқа режими яратилади.

Суғориладиган бўз тупроқларда ўстириладиган ҳосилдорлиги гектаридан 200-250 цн.ли токзорларда минерал ўғитларнинг асосий меъёри 120 кг. азот, 90 кг. фосфор ва 30 кг. калий (таъсир этувчи модда)ни ташкил этади.

Ҳосилдорлиги янада юқори бўлган, шунингдек унумсиз тупроқларда (қумлок, тошлок) ўстириладиган токзорларда фосфор ва калий меъёрини гектарига 90-120 кг.гача ошириш мумкин.

Ток новдалари яхши ўсмаганда ёки тупда кўп ҳосилли новда ва шўралар ривожланиб, ҳосил мўл бўлган йилларда, ёки физиологик актив моддалар (гиббереллин, ТУР) кўлланилганда, тоқларни биринчи маротаба май ойида, иккинчи маротаба 10-15 кундан кейин гектарига 60 кг. азот, 45 кг. фосфор ва 15 кг. калий билан кўшимча минерал озиклантириш талаб этилади.

Суғорилмайдиган ерлардаги тоқзорларда тупроқда етарлича нам тўпланганда (кеч куз ва баҳорда) органик ўғитлар аралашмасини солиш керак, бу ўғитларнинг ўсимлик илдизларига яхши етиб боришини таъминлайди. Бундай шароитда ўғитларни чуқурчаларга солиш айниқса самаралидир. Ўртача қумоқ тупроқларда гектарига 3 тн. гўнгни минерал ўғитлар гектарига 60 кг.дан азот ва фосфор ва 15 кг. калий билан 30-40 см. чуқурликка солиш зарур. Оғир қумоқ тупроқларда 1 тн. гўнг билан 30-40 см чуқурликка солиш зарур. Оғир қумоқ тупроқларда 1 тн. гўнг гектарига 120 кг. азот, 90 кг. фосфор ва 30 кг. калий билан кушиб 40-50 см. чуқурликка солинади.

Комплекс минерал ўғитлар (аммофос, нитрофос ва бошқалар) оддий ўғитларга нисбатан бир қатор агрохимёвий иқтисодий афзалликларга эга.

Озиқа элементлари бўйича уларнинг солиш миқдори оддий ўғитлар учун тавсия этилган солиш миқдори билан бир хил. Шунинг учун озиқа элементлари таркибини кўпайтириш учун комплекс ва оддий ўғитлардан биргаликда фойдаланиш керак.

Масалан, суғориладиган ҳосилдор тоқзорларда ҳар йили баҳорда тоқлар очилгандан кейин гектарига 225 кг. аммофос билан бирга 225 кг. аммиакли селитра ва 250 кг. калий тузлари ёки 455 кг. нитрофос ҳисобидан минерал ўғитлар солинади.

Тоқларга гуллашдан икки ҳафта олдин вентиляторли пуркагичлар билан ишлов берилади. ТУР таъсирида ҳосилдорлик 40% га ошади.

Узум бошининг ўртача оғирлиги яхши мева тугиши ҳисобига 1,5-2 маротаба ортади. Уруғсиз навларга ТУР препаратининг 1%ли эритмаси билан гуллашидан 2 ҳафта олдин ишлов бериш мақсадга мувофиқдир, кейин тўпгулларга гиббереллин эритмаси пуркалади.

ТОҚЛАРНИ СОВУҚДАН САҚЛАШ

Ўзбекистон майдонининг катта қисмида айрим йилларда қишда ҳаво ҳарорати минус 25-30°C гача пасаяди, бу тоқни қишда кўмишни талаб этади.

Новдаларнинг яхши пишиши ва чиқишини таъминлайдиган юқори агрофонда ўстириладиган тоқлар яхшироқ қишлайди. Қишки захира суви бериш ҳам совуқнинг зарарли таъсирини сусайтиради.

Худди шунга ўхшаш ҳолни ёз охирида азотли ўғитлардан фойдаланилганда ҳам кузатиш мумкин, чунки бу ўғитлар новдаларнинг ўсиш даврини чўзиб юборади ва пишишини секинлаштиради.

Тоқлар дастлаб кузда кесилгандан кейин кўмишдан олдин қатор бўйлаб кўндоклаб ётқизилади, МПВ машиналари бўлса, тоқ новдалари шу машиналар ёрдамида ётқизилади. Ўзбекистоннинг шимолий туманларида тоқ устига ётқизилган тупроқ уюмининг баландлиги 25-30 см., бошқа туманларда эса 20-25 см. бўлиши керак.

Ўзбекистоннинг шимолий туманларида ток учун ҳавфли кузги совуқлар ноябрнинг бошида тушади, шунинг учун токни кўмиш ишлари бу ерларда 1 ноябрда, қолган туманларда 10 ноябргача тугатилиши керак.

Токлар яхши кўмилиши зарур. Ёмон кўмилган ёки кеч кўмилган ток кузги совуқлардан, кейинчалик эса қишки совуқлардан зарарланади, новдаларни совуқ уради ва улар қуриб қолади.

ТОКЗОРЛАРНИ ҚАЙТА ТИКЛАШ

Токзорларни қайта тиклаш саноат токзорларини кенгайтириш мақсадида ҳосилдор токни кўчириб ўтказиш, комплекс механизация ва илғор технологияни қўлланиш имкониятини яратиш, тупларга шакл бериш ва қатор оралари кенглигини ўзгартириш, кам ҳосилли навларни истиқболли навлар билан алмаштириш, сув таъминотини яхшилаш учун қаторлар йўналишини ўзгартиришни кўзда тутати.

Токзорларни қайта тиклашдан олдин ерларни ўлчаб, съёмка қилиш, асосий текислаш, агромелиоратив ишларни ўтказиш, тупроқни чуқур ҳайдаш ва унумдорлигини тиклаш, майдонни ташкил этиш режаларини тузиш керак. Кўчириб ўтказиш учун зарур бўладиган районлаштирилган нав кўчатларига бўлган эҳтиёж аниқланади.

Токзорларни қайта тиклаш ва нав таркибини тартибга солишда республикада узумчилик структурасини тубдан қайта қуриш ва навлари нисбатини хўраки ҳамда майизбоп навлар фойдасига ўзгартиришни кўзда тутиш керак.

Шу билан бирга республикада ялпи узум ҳосилини камайтирмаслик учун бу ишларни режа асосида йилма-йил амалга ошириш ва яхши агротехник парваришlash ҳисобига эски токзорлардан юқори ҳосил олиш лозим.

Тошкент воҳаси ва Фарғона водийси узумнинг хўраки навларини, республика жанубий-ғарби (Самарқанд, Қашқадарё, Бухоро, Навоий ва Жиззах вилоятларининг бир қисми) кишмиш-майизбоп навларини етиштиришга ихтисослашган.

Токзорларда узумнинг қуйидаги хўраки ва кишмишбоп навларини етиштириш мақсадга мувофиқдир. Ўта эртапишар ва эртапишар хўраки навлар – Китоб сурхоки, Эртапишар, Ранний Шредера.

Эрта эртапишар – Қора кишмиш, Кишмиш Ботир ва Кишмиш Суғдиёна; Ўртапишар – Хусайни, Қора жанжал, Гўзал қора, Оқ кишмиш, Кишмиш Хишров, Зарафшан кишмиши, Катта Қургон; Ўрта кечпишар – Мускат Александрийский, Султони, Нимранг, кечки навлар – Ўзбекистон мускати, Пушти тоифи, Октябрьский.

Кейинчалик узумнинг август ойида пишадиган йирик оқ мевали кишмишбоп навлари – Кишмиш Ботир, Кишмиш Хишров, Кишмиш Зарафшон, Кишмиш Суғдиёна экиладиган майдонларни кенгайтириш зарур. Бу кишмишни қулай об-ҳаво шароитида қуритишни таъминлайди. Йирик қора мевали Кишмиш Суғдиёна сентябр ойида пишади ва ташиш ҳамда узоқ вақт сақлашга ярайди. Юқоридаги барча навлар янгилигича ейишга ва қуритишга ярайди.

Узумнинг хўраки-майизбоп Оқ Султони, Катта Қургон, Ўзбекистон

мускати ва Мускат Александрийский навларидан юқори сифатли майиз олинади.

Токзорларда хўраки навлар билан бирга 10-12% техник навлар бўлиши керак, уларни қайта ишланиб, юқори сифатли шарбатлар, мусалласлар ва шампан виноларни (Кульжинский нави, Ркацители, Сояки, Баян Ширей, Мускат венгерский) ишлаб чиқарилади. Техник навлар парваришлагга кам маблағ талаб этади, бу меҳнат ресурсларидан унумлироқ фойдаланиш имконини беради. Узум бошлари йирик ва ўртача, мевалари серсув ва этли кўпгина техник навлардан жойида хўллигича ейиш ва қисман республика ташқарисига чиқариш учун фойдаланиш мумкин.

Бу навлардан хўраки нав сифатида фойдаланиш учун махсус кўшимча тадбирларни амалга ошириш, биринчи навбатда хўраки навлар каби хомток қилиш, ҳосили пишиб етила бошлаганда эса узум бошларига қуёш нурларининг яхши тушиши учун барглари сийраклаштириш тавсия этилади. Бу ишлар шу навнинг хўракилик сифатлари (ранги, қанд тўпланишига, мевалари механик хусусиятлари) нинг яхшиланишига ёрдам беради. Бу навларнинг ҳосили техник ишлов бериш учун териб олинadиган муддатда 10-12 кун кечроқ ва меваларнинг шарбатида қанд моддаси 20% дан кам бўлмаганида узилади.

Янги токзорлар узумчиликдаги мавжуд фан-техника тараққиёти ютуқларидан фодаланган ҳолда барпо этилади. Иқлим шароити токнинг қишлаши учун қулай бўлган Сурхандарё, Қашқадарё ва Самарқанд вилоятларининг бир қисми, Қўқоннинг бир гуруҳ туманларида токни баланд танали қилиб шакллантириб кенг қаторларда ўстириш мақсадга мувофиқдир, бу ҳосилдорликнинг анча ошишига ва меҳнат ҳаражатларининг камайишига ёрдам беради.

Бундан ташқари, Сурхондарё вилоятида эртапишар узум навларини кўп миқдорда ўстириш керак, бу Тошкент шаҳри аҳолисини 1ой илгари янги узум билан таъминлаш ва республикадан четга ҳам жўнатиш имконини беради.

Узумнинг хўраки-майизбоп Нимранг, Катта қўрғон навларидан токзор барпо этишда шуни ёдда тутиш керакки, бу навларнинг гули урғочи типли бўлиб, чанглатувчи навлар билан бирга (1-2 қатор оралатиб) ўстиришни талаб этади.

Нимранг нави учун Қора кишмиш, Пушти тоифи ва Мускат венгерский, Катта қўрғон нави учун Қора кишмиш ва Ркацители навлари чанглатувчи сифатида хизмат қилиш мумкин.

ҲОСИЛНИ ЙИҒИШТИРИШ ВА ТАШИШ

Узум ҳосилини ўз вақтида ва туғри йиғиштириб олиш учун ҳосилни йиғиштириш режасини тузиш керак. Режа ўз ичига олинadиган ҳосил миқдорини олдиндан аниқлаш, мева сақлагич идишлари, зарур бўладиган транспорт воситалари, қуришиш майдончалари. Маҳсулотни қишда сақлаш учун омборлар тайёрлаш ва шу каби бир қатор ишлаб чиқариш технологик ишларни олади.

Ҳосилни йиғиштириб олиш вақти унинг пишганлиги ёки маълум бир маҳсулот ишлаб чиқариш узумнинг қандлилиги ва кислоталилиги бу мақсад

учун яроқлилиги билан белгиланади. Кишмиш навлар қандлилиги 24-25%лигида, майизбоп навлар 22-23%лигида узиб олинади. Оқ мусаллас ишлаб чиқариш учун узум қандлилиги 17-18%, қизил мусаллас учун 18-20%лигида, хўраки навлар таркибида қанд миқдори 16-17% ва ундан юқорилигида йиғиштириб олинади.

Узум қуритиш ёки жойларга юбориш учун мўлжалланган токзорларни суғориш ҳосил йиғиштириб олишдан 2-3 ҳафта олдин тўхтатилиши керак.

Узумни ҳаво қуруқ вақтда узиш керак. Хўраки навлар танлаб, фақат пишган узум бошларигина узилади. Узум бошлари ўткир боғ қайчи ёки махсус қайчилар билан кесилади, бунда узум бошини бандидан ушлаб туриш керак. Зарарланган ёки шикастланган мевалар алоҳида жойланади. Узилган узум бошлари яшиқларга ёки сиқими 10-12 кг.ли саватларга жойланади. Навларни аралаштириб юборишга йўл қўйилмайди.

Узумни қаторнинг ўртасидан бошлаб узиш ва қаторнинг икки томонидаги йўлга олиб чиқиш керак.

Узум махсус шийпон ёки жойида яшиқларга жойланади. Узумни яшиқларга жойлаштиришда бандлари пастга қаратиб қўйилади, яшиқда бўш жойлар бўлмаслиги керак, бундай жойларга массаси 150 г.дан кам бўлган узум бошлари жойланади.

Узумни поездларда ёки самолётда жўнатишда яшиқ қопқоғининг иккита четки тахтачалари қоқилган бўлиши керак. Яшиқларни тахлашда бу тахтачалар рейка қистирмалар учун таянч бўлиб хизмат қилади.

Узум қуритиш учун сиғими кўпи билан 20 кг.ли яшиқларга йиғилади ва қуритиш пунктига ташилади, у ерда сараланади ва бракка чиқарилади. Эзилган ва яхши пишмаган йирик узум бошлари ғужумларига бўлинади ва кейинги жараёнга узатилади.

Узум ҳосилдорлигини оширишда, махсулотни юқори кўтаришда, сифатини яхшилашда асосий шартлардан бири, илмий асосланган турларни тупроқ иқлим шароитига жавоб берадиган узум тури ва навларини ҳудудлар бўйича жойлаштиришдир.

Ўзбекистон бир нечта асосий тупроқ ҳудудларига эга, бу бўз тупроқлар, шўр тупроқлар, шағалли ва қумли ерлар, тоғ ва тоғ олди ерлардаги ҳудудлар.

Узумчиликни ривожлантиришда, тупроқ-иқлим шароитларини ҳисобга олган ҳолда узумчилик ҳудудларига қуйидаги узум турларини жойлаштириш тавсия этилади.

Андижон вилоятида хўраки ҳамда шароббоп навлар.

Бухоро вилоятида: хўраки, кишмишбоп ва шароббоп навлар. Жиззах вилоятида хўраки ва шароббоп навлар тоғ олди ҳудудида.

Қашқадарё вилоятида: Қарши ҳудудида хўраки ва кишмишбоп навлар.

Китоб – Шахрисабз ҳудудида хўраки ва шароббоп навлар.

Навоий вилоятида: хўраки, кишмишбоп ва шароббоп навлар.

Наманган вилоятида: Наманган ҳудудида хўраки, кишмишбоп, шароббоп навлар, тоғ олди Чортоқ – Янгиқўрғон ҳудудларида хўраки, шароббоп навлар.

Самарқанд вилоятида: Самарқанд ҳудудида – хўраки, кишмишбоп, шароббоп навлар, тоғ олди Ургут ҳудудида – хўраки, кишмишбоп, шароббоп

навлар, Каттақўрғон худудида хўраки ва кишмишбоп навлар.

Сирдарё вилоятида: хўраки ва шароббоп навлар

Тошкент вилоятида хўраки, шароббоп навлар. Паркент худудида хўраки, кишмиш ва шароббоп навлар.

Сурхондарё вилоятида; Термез худудида – хўраки, кишмишбоп ва шароббоп навлар, Денов ҳамда тоғли худудларда хўраки ва шароббоп навлар.

Фарғона вилоятида: Фарғона худудида – хўраки, кишмишбоп ва шароббоп навлар, тоғли ва тоғ олди худудида – хўраки, кишмишбоп ва шароббоп навлар, Қўқон худудида – хўраки ва шароббоп навлар

Хоразм вилоятида: – хўраки ва шароббоп навлар

Қорақалпоқ республикасида хўраки навлар экишга тавсия этилади.

ТОКЗОРЛАРНИ ЗАРАРКУНАНДА ВА КАСАЛЛИКЛАРДАН ҲИМОЯ ҚИЛИШ

Ўзбекистон шароитида ток ўсимлигига асосан зараркунандалардан узумхўр курт, ун ғуборли ток курти тоғолди минтақаларда кравчик қўнғизи; касалликлардан оидиум, антракноз, бактериал рак ва қисман хлороз касаллиги жиддий зарар келтиради.

Узумхўр курти (узум куяси, шингил курти). Зараркунанда узум тўпгули, тугунча, ғўра ва етииб келаётган ғужум билан озикланади. Бунда ток ҳосилининг ярмидан кўпроғи чириб кетади сақлашга ва бозорга олиб боришга ярамайди. Бизнинг шароитда шингил курти мавсумда тўрт авлодда ривожланади. Кўкламда капалаклар ток шўрасида тўпгуллар шаклланганда учади ва ғунчаларга тухум қўяди.

Иккинчи авлод капалаклари учиши ток гуллагандан 17-20 кун ўтгач бошланади. Учинчи авлодни берувчи капалаклар июлнинг иккинчи ўн кунлигида учиб чиқиб тухум қўя бошлайди. Муддатларни аниқлашда феромонли тузоқлардан ҳам фойдаланса бўлади.

Кураш чоралари. Узумхўр куртнинг зарарини камайтириш учун шўра хомток, ғўра хомтоқлар ўз вақтида ва сифатли ўтқазилиши новдалар чеканка қилиниб барглари сийраклаштирилиши керак.

Бунга қўшимча 2-3 мартаба пуркаш ўтказилиши, биринчи пуркаш, Қора кишимши, Пушти Тоифи навлари 4-5 та чинбарг чиқарганда, иккинчиси ток гуллагандан 17-20 кун кейин, зарурат бўлса учинчиси иккинчисидан 7-10 кун ўтгач бажарилиши лозим. Токларни бензофасфат, золон ёки карбофос билан (100 л. сувга 300 г.) ёки олма қуртига қарши тавсия этилган препаратлардан бирини қўллаб пуркаш самаралидир. Бир йўла кул касаллигини доволаш мақсадида иш суюқлигига коллоидли ёки хўлланувчи олтингурут қўшиб пуркалади (100 л. сувга 0,8-1 кг.). Вектра, Топаз препаратларини қўйса ҳам бўлади. Томорқа шароитида тамаки қайнатмасидан фойдаланса ҳам бўлади.

Ун ғуборли ток курти. Ток ширасини суриб, унинг барча аъзоларини зарарлайди. Шикастланган ток барглари сарғайиб, тўкилиб кетади, узум бошлари эса қуриб қолади. Оқибатда ҳосил сезиларли даражада камайиб кетади. ғужумлари бемаза бўлиб етилади, устилари куртнинг ширали чиқиндиси билан булғанади.

Кураш чоралари. Агар узумхўр қуртига қарши кураш ўтқазилган бўлса, ун зуборли ток қуртига қарши баҳор, ёз ойларида махсус пуркаш ўтқазмаса, ҳам бўлади. Кураш чораларини амалга ошириш зарурати тузилса, кузда ёки эрта баҳорда куртаклар бўртиш олдидан ток туплари 0,2%ли Данитол (10 л. сувга 20 г.) билан жиққа қилиб пуркалади. Золон ёки Карбофос (10 л. сувга 30 г.) ёки тамаки қайнатмасидан ҳам фойдаланса бўлади.

Кравчик (Хумбош). Бу кўнгиз серсув ўсимликлар, шу жумладан токнинг кўкламги барра новдалари билан озикланади. Битта кўнгиз 4тадан 12-тагача кўк новдани қирқиб ташлайди. Тоғли ва тоғолди токчилик минтакаларида зараркунанда анча тарқалган Кравчикнинг зарарлик даври 15-20 кун бўлган баҳорги тури ток тупи учун энг ҳавфли ҳисобланади. У кенг тарқалган жойларда ҳосилдорлик 60-70% гача пасайиб кетиши мумкин.

Кураш чоралари. Эрта баҳорда ток новдалари ўз вақтида кўтариб боғланади. Кўнгиз инларини бузиб ташлаш мақсадида МПВ-1 (токзорлар тупроғига ишлов берувчи бир қаторли машина) ёки бошқа механизмлар ёрдамида туплар оралиғи тупроғига ишлов берилади. Ер бағирлатиб ўстирилган токзорлар ва сўрига кўтарилмаган ёш токзорлар атрофидаги майдон дориланади. Бу иш дастлабки кўнгизлар қишлоқ жойларидан чиққандан 3-4 кун ўтгач (10 м² майдонда 2-3 та топилганда) бажарилади.

Препаратлардан ток мевахўри ва олма қуртига қарши тавсия этилганлари қўлланилади. Бензофосфат кукуни 1 гектарга 3-4 кг. ҳисобидан олтингугуртга қўшиб чанглатилса ҳам бўлади.

Токнинг оидиум (ун шудринг, кул, шўра) касаллиги Ўзбекистон шароитида кенг тарқалган. Токлар бу касалликдан ҳимоя қилинмаса, ҳосили 60-80% гача ёки бутунлай нобуд бўлиши мумкин. Замбуруғли бу касаллик токнинг ҳамма яшил қисмларини тўпгул, гултож ва узум ғужуми, узум бандлари, новда, баргларни ҳам зарарлайди. У билан касалланган узум доналари майдалигича қолади, шаклини йўқотиб ёрилиб кетади.

Новдалари ривожланмайди ва яхши етилмайди. Натижада келгуси йил ҳосили шам кескин камаяди. Шунинг учун фермерлик хўжалиги ва томорқа шароитида хомтоқлар ўз вақтида ва сифатли ўтқазилмаса ишқом ва сўриларда токлар қалинлашиб кетса, узумлар ёрилади ва чириб кетади.

Касалликга айниқса қимматбаҳо навлар – Хусайни, Каттакўрғон, Қора кишмиш, Пушти тойфи, Гўзал қора навлари кўпроқ чалинади. Винобоп навлардан Хиндогни, Ркацители, Гулжа узуми кўпроқ зарарланади.

Касалликнинг олдини олиш ва ҳимоя чоралари

Мавсумда шўра хомтоқ, ғўра хомтоқ ва узумзорларга сув югурган даврда, чилла чиққандан сўнг новдаларни қискартириш ортиқча баргларни олиб ташлаш зарур. Хомтоқлардан кейин новдаларни яхши шамоллайдиган ва ёруғлик бемалол тушадиган қилиб тараш керак.

Агротехник тадбирлар ўтқазини билан бир қаторда токларга тўйилган олтингугурт билан ишлов бериш яхши самара беради.

Токларда биринчи маротаба эрта баҳорда новдалар боғланиб, 3-4 тадан чинбарг ҳосил бўлганда, 8-10 кундан кейин – иккинчи маротаба, ток гуллаб бўлгандан кейин 2 ҳафта ўтгач, учинчи маротаба олтингугурт чанглатилади.

Узумзорларни ёшига ва қалинлигига қараб гектарига 20 кг.дан 35-40 кг.гача олтингугурт сарфланади. Олтингугурт кукуни бўлмаса 1%ли хулланувчи олтингугурт пуркалади (100 л. сувга 1 кг.). Топаз (100 л. сувга 50 г.) ёки Вектра (100 л. сувга 30 г.) препаратларини ҳам қўлласса бўлади.

Томорқа шароитида олтингугурт токнинг қалинлигига қараб 10 кв. метрга 60-100 г. сарфланади. Сувда эрийдигани 10 л. сувга 100 г. солинади, новда ва барглар ўта хўл бўлгунича пуркалади. Томорқада калий перманганатини (марганцовка) ҳам қўлласса бўлади. (10 л. сувда 5-6 г. эритилади) 6-7 кун оралатиб 2-3 маротаба пуркалади.

Доғли антракноз (қорасон, чечак). Бу замбуруғли касаллик токнинг барча яшил аъзоларини зарарлайди. Баргларда кўнғир доғлар пайдо бўлади, новданинг пўсти ва ўзи ёрилади, кийшаяди, мўртлашади, бутунлай қуриб қолиши ҳам мумкин. Узум шакли бузилади ва ёрилиб кетади. Бу касаллик кўклам ойлари серёғин келганда жуда ҳам ривожланади.

Кураш чоралари. Касалликга қарши курашда агротехник чоралар профилактик характерга эга. Калий ўзгитини кўпроқ бериш керак, шунда ўсимликнинг касалликга чидамлилиги ошади. Кузда ток кесишда зарарланган новдалар ёкиб юборилади. Қатор оралари тупроқ қатламини ағдариб чуқур ҳайдаш, зарур бегона ўтлар босишига мутлақо йўл қўймастик керак.

Антракноз билан зарарланган токзорлар, кузда кўмишдан олдин 3%ли бордо суюқлиги (100 л. сувга 3 кг. мис купороси ва 3 кг. оҳак) билан барча занг ва новдалари ювиш даражасида пуркалади. 5^о-ли оҳак – олтингугурт қайнатмаси ҳам самаралидир. Баҳорда, ўтган мавсумда зарарланган токзорлар куртак чиқариши биланоқ 1%-ли бордо суюқлиги (100 л. сувга 1 кг. мис купороси ва 1 кг. оҳак) билан пуркалади. Бу даврда оҳак олтингугурт қайнатмасини (ИСО) 1 градуслигини қўлласса ҳам бўлади. Топсин (100 л. сувга 100 г) ёки Вектра (100 л. сувга 30 г.) препаратлари ҳам самаралидир. 10-12 кун ўтгач токзорлар қайта пуркалади. Томорқада ҳам куртак ёзила бошлаганда 1% БС сепилади (10 л. сувга 100 г. мис купороси ва 100 г. оҳак) 7-10 кун ўтгач такрорланади.

Бактериал рак (буқоқ). Касалликни келтириб чиқарувчи бактериялар токнинг зангларида ва илдизга яқин қисмида йўғонлиги 10-15 см. гача бўлган рак шишларини келтириб чиқаради. Токнинг ривожланиши сусаяди, айрим занг ва новдаларни баъзан ток тупининг ўзини ҳам қуритади. Кузда яхши ёпилмаган ва совуқлардан шикастланган токзорлар рак касалига кўпроқ чалинади.

Кураш чоралари. Бу касаллик одатда зарарланган токлардан тайёрланган кўчатлар орқали тарқалади. Шунинг учун қаламчалар ниҳоятда соғлом туплардан олиниши керак.

Зарарланган новда ва занглар токзордан олиб чиқиб ташланади ва ёқиб юборилади. Бордо суюқлиги ва оҳак олтингугурт қайнатмаси антракноз касалига қарши қандай қўлланса, рак касаллигига қарши ҳам шундай пуркаш сифати юқори бўлиши керак.

Хлороз (ток баргларини сарғайиши). Бу касалликга чалинган токзорларда новдалар ўсишдан тўхтайти, тўпгуллар сарғайиб тўкилиб кетади, барглар рангини йўқотади ва қуриб қолади.

Кураш чоралари. Хлорозга қарши курашув ток ёшини ҳисобга олган холда бир тупга 0,3-1 кг. ҳисобида темир купороси ишлатилади. Препарат кузда 25-30 см. чуқурликда қазилган туп атрофидаги ариқларга солиниб, устига тупроқ ташланади ва суғорилади. Сернам ерлар тупроғи юмишатилади ва нами қочирилади.